

HOORNSE SAGEN, LEGENDEN, VOLKSVERHALEN

door

J.P.H. van der Knaap

2008

INHOUD:

Voorwoord	pag	5
Inleiding: Hoorn en het folkloristisch jaar		7
1: Het Oude Hoorn		13
2: Truydeman en zijn wijf		14
3: Voorspook		16
4: Sonnet		18
5: De begrafenis van een matroos		19
6: De Vervloekte Schat		20
7: De boer uit Hem op de markt in Hoorn		21
8: Koeien, kaarsen en donkere dagen		22
9: Aftelrijmpje		25
10: Springtouwliedje		25
11: Nieuwjaar en Rommelpot		26
12: Kerkje spelen		27
13: Brug		28
14: IJs		30
15: De Oude Timmerman		32
16: De Toren van de Noorderkerk		33

17: Vreugde	35
18: Marialegende	36
19: "De stad Enkhuizen"	38
20: De Wisseldaalder	39
21: Twee gezellen	41
22: Doodsbericht	42
23: Wiel	43
24: Mirakel no. 359	43
25: Godsoordeel	45
26: Fatsoen	46
27: De Zwanen	48
28: Belofte maakt schuld	49
29: De Vlucht	49
30: Zakdoek	51
31: Platte Tijs	52
32: Klaveren Boer	53
33: Tovenaar van Berkhout	54
34: Op en om de Roode Steen	55
Publicaties	59

Voorwoord

Vorig jaar overleed drs. J.P. van der Knaap, erelid van de vereniging Oud Hoorn.

Enkele maanden voor zijn overlijden bezorgde hij een enveloppe met een reeks korte artikelen: sagen, legenden, verhaaltjes, bij de vereniging.

'Kijk maar wat je ermee doet', zei hij.

Veel verhalen hebben iets met Hoorn van doen; soms betreft het meer algemene artikelen. Hij heeft geput uit zijn grote kennis van de geschiedenis van de stad en zich soms laten inspireren door wat anderen hebben verhaald.

Ook deze leuke, koddige, vrolijke, soms diepzinnige kleine karakteristieke schetsen behoren tot het cultureel erfgoed dat we gezamenlijk trachten te behouden.

Wij hebben de tekst gelaten zoals Jan Piet die heeft aangeleverd. Het boekje is daarmee een postuum huldeblijk aan hem, die zijn hele leven bezig is geweest als strijder voor het behoud van historisch erfgoed in Hoorn en ruime omgeving. Veel kerken en orgels konden door zijn tomeloze inzet behouden en/of gerestaureerd worden.

Wij danken hem voor alles wat hij voor de stad en het behoud van het erfgoed heeft betekend.

Egbert Ottens
Augustus 2008

Inleiding

HOORN EN HET FOLKLORISTISCH JAAR

Vroeger werden gedurende het jaar allerlei feesten en tradities in ere gehouden. Oude gewoonten werden gevierd; er waren optochten. Overleveringen, sagen en legenden werden vaak doorverteld, vooral tijdens de lange winteravonden. Dan was er tijd te over voor het ophalen van herinneringen, het navertellen van geschiedenissen, het samen doen van spelletjes, waarvan de wortels zich soms verloren in een ver verleden.

Vaak waren dergelijke gebruiken gebonden aan een vaste tijd in het jaar; aan een bepaald feest; aan een belangrijke gebeurtenis in het leven van de mensen of in de woonplaats of landstreek waar men verbleef. Het in ere houden ervan was dikwijls een zaak van de hele woongemeenschap: iedereen deed mee. Het versterkte de onderlinge verbondenheid.

Toen de mensen door de ontwikkeling van de industrie en het transportwezen meer konden en gingen reizen, werd de gemeenschapsraad lossen. De samenleving, tot dan toe agrarisch, werd 'stads'. Boerderijen maakten plaats voor fabrieken. Men was mobiel geworden, verstedelijking trad op, velen vestigden zich buiten de vertrouwde woonplaatsen. Het gevoel van verbondenheid met het leven en handelen van de voorouders nam sterk af, verwaterde en verdween. Veel oude gebruiken werden vergeten en gingen verloren.

Folklore werd iets uitzonderlijks, in plaats van gewoon. Algemeen Beschaafd Nederlands verdrong de karakteristieke streektaal. Radio en televisie vervingen spoken en sproken. Enkele tradities overleefden de nieuwe samenlevingsvorm. Soms verwerden ze tot toeristische manifestaties. Soms bleef er weinig anders over dan een datum, met een feest. Het 'waarom' van het feest was vergeten.

Ook West-Friesland en Hoorn veranderden. Wat er nog van dat oude bekend is, of nog in ere wordt gehouden, is maar weinig. Veel is vergeten; wat gebeurde er vroeger nou, toen niks veranderde, de zon opkwam en onderging, de seizoenen voorbijgingen en het dagelijks leven beheerst werd door de natuur, de regen, de droogte, de kou, zaaien en oogsten?

Welnu: er gebeurde veel. Het hele jaar door. En ook in Hoorn viel heel wat te beleven.

Het begin van de lente werd ingeleid door feestelijke optochten met maskers, lawaai en soms een volksgericht. Een voorbode van het latere carnaval. De winter heeft lang genoeg geduurd. Het is tijd voor licht. Later verdween de optocht; maar "Dikke Dinsdag" bleef: dan werd er stevig gegeten en gedronken, want: "Morgen begint de vastentijd". Aswoensdag kennen we nog wel; nog altijd zijn er katholieken, die dan het askruisje gaan halen in de kerk, teken van boetedoening en soberheid.

Maar er waren er ook, die te lang doorgingen met feesten. Die moesten dan op de zondag erna (fakkelzondag) in de kerk verschijnen met een brandende toorts in de hand. Die toortsen gaven aan, dat het licht van de lente onderweg was.

De gilden sloten hun feesten eigenzinnig af met een drinkgelag op de maandag daarna. Die heette dan ook: "blauwe maandag" ¹⁾.

Heel vroeger werd op 21 februari oud hout verzameld en het Sint Pietersvuur ontstoken (vermeld in 1410). In West-Friesland noemde men dat: bekemen. Dat is: branden van vuren, ontsteken van bakens, met name langs de kust. Daarbij was het in de stad gebruik, aan de armen brood uit te delen ²⁾.

Palmpasen! Op de zondag voor het Paasfeest werden door de kinderen hun 'palmpasen' in optocht rondgedragen. Die palmpaas hadden ze gemaakt op een kruisvormige stok met gaffelvormige bovenzijde. De stok werd behangen met eierschalen, bloemen, linten en Christelijke symbolen, b.v. een haantje van brood in de top. Die moest de verloochening van Christus door Petrus in herinnering brengen (eer de haan kraait...). In het midden was vaak een klein zonnerad vastgemaakt. De eieren vormden het zinnebeeld van vruchtbaarheid, dood en verrijzenis.

Deze kinderoptocht was een overblijfsel van de oude paasprocessie uit de 15de eeuw. Dat was een optocht die toen werd gehouden ter nagedachtenis van de intocht van Jezus in Jeruzalem, waarbij liederen en boetepsalmen werden gezongen. Na 1580 (de hervorming!) namen de kinderen dat over. Ze zongen bijvoorbeeld: "Palm, palmpasen, hei, Koerei! Over een zondag dan krijgen we een ei! Een ei is geen ei; twee ei is een half ei; drie ei is een paasei! Heikoerei!" Heikoerei is een verbastering van het "Kyrieleis" uit die oude boetelieder ³⁾.

Of in Hoorn de woensdag daarna "Schorselwoensdag" werd genoemd? Wel werd verteld dat op die dag de klokken naar Rome waren gevlogen

tot paaszaterdag 12 uur. In de tussentijd liepen de jongens rond met ratels om de kerkdienst aan te kondigen. Hier en daar worden in katholieke kerken die ratels nog steeds gebruikt.

Op Witte Donderdag werden vervolgens eieren verzameld en gekleurd met spinazie, uien en rode kool. Dit gebruik is overoud. In Worms werden in het graf van een meisje uit 320 voor Christus geverfde eieren aangetroffen.

Goede (of: Stille) Vrijdag was de dag van de lekenprocessie door de stad, voorafgegaan door iemand die een groot kruis droeg. Iedereen liep mee, in zijn daagse kleren. Daarbij werd gebeden en gezongen. In Engeland gebeurt dit nog, met name in de streek Holland ⁴⁾.

Op Paaszaterdag zijn de klokken terug. Ze luiden vanaf 12 uur. 's Avonds werd het paasvuur ontstoken. Het branden van vuren kwam ook op andere dagen voor. Zo werd het gedaan in de nacht van 30 april (de Walpurgisnacht) ⁵⁾.

21 maart is van oudsher een 'sleuteldatum'. Immers: op de eerste zondag na volle maan na die datum wordt het Paasfeest gevierd. Opstanding en nieuw leven. Dan is het definitief: lente!

Op Hemelvaartsdag wordt nog steeds het dauwtrappen in ere gehouden, zij het, dat het tegenwoordig om een wandeling gaat. Het trappen en stampen dat men vroeger deed, moest de grond vruchtbaar maken.

Het Pinksterfeest kent ook zijn bijzondere gebruiken. Naast luilak (het lawaai moet boze geesten van de ingezaaide akkers verjagen!), kende men in Hoorn het ophangen van de Pinksterkronen in de straten. Er werd veel gedanst en gedronken. Dat leidde tot ongeregeldheden. Gewoonte was dingen te 'stelen' en elders in de stad op te stellen. En op "Pinksterdrie" was er een extra feestdag, met soms een 'meidenmarkt', een soort huwelijksmarkt.

Op 20 mei was in Hoorn de Sint Juttemis. Oorspronkelijk een heilige mis, opgedragen ter ere van een Deense heilige, aldus beweert men.

24 juni, het feest van de stadspatroun Sint Jan de Doper, is oorspronkelijk gevierd met een paardenmarkt en Sint Jansvuren.

Er waren later ook straatfeesten. Maar in de loop van de 18de eeuw zijn die afgeschaft wegens verregaande baldadigheden.

In de zomermaanden hebben de schutterijen hun maaltijden, drinkgelagen en wedstrijden gehouden.

De maand augustus wordt beheerst door de kermis. De voorgeschiedenis ervan is nogal verward. In de tijd van de

Bourgondische hertogen verwierf Hoorn het recht om rond Sint Laurensdag (10 augustus) gedurende meerdere dagen een jaarmarkt te houden. Toen daarna het feest van de patroonheilige Cyriacus van maart naar 8 augustus werd verplaatst, dacht men dat de markt daarmee te maken had.

Een week voordat zo'n markt begon, werd de zogenaamde godsvrede afgekondigd in de stad. Vechten en het dragen van wapens was verboden. Om dat iedereen duidelijk te maken werd bij de stadspoorten een wit kruis geplaatst. Men veronderstelt wel, dat daaruit de gewoonte is ontstaan dat de schooljongens een week voor het begin van de kermis bij nietsvermoedende voorbijgangers met een krijtje een kruis op de rug tekenden. Ook wel werden ze met een met krijt ingesmeerd plankje op de rug geslagen.

Aanvankelijk viel het feest van Sint Maarten rond 26 augustus. Er werd een grote processie gehouden, die na de hervorming verdween. Maar de kinderen namen ook deze traditie over. Ze gingen langs de straten met kaarsen, lampions en versierde 'tafeltjes'. Het schijnt dat die tafeltjes herinneren aan de schaal, waarop het afgehouden hoofd van Johannes de Doper bij koning Herodes werd gebracht. Johannes was de tweede patroonheilige van Hoorn en werd gevierd op 29 augustus.

Op het Sint Maartensfeest zijn nog tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw de huizen versierd met slingers, bogen en lichtjes. Ook dat zou met Sint Jan te maken hebben.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam er langzaam een einde aan; het Sint Maartensfeest werd verplaatst naar 11 november. Nu wordt augustus beheerst door de kermis en het vuurwerk - ook een oud gebruik ⁶⁾.

Na de hervorming werden nogal wat gebruiken afgeschaft. Ze werden beschouwd als te katholiek ("paapse stoutigheden"). Zo werden de heiligendagen als Sint Hubertus, Allerheiligen, Allerzielen (het gedenken van de doden) alleen nog in katholieke kring in stand gehouden.

Ook Sint Nicolaas moest het ontgelden, maar zijn feest is nooit verdwenen. De Sint was onuitroeibaar. Volkenkundigen menen dat de reden daarvan is dat dit feest zeer oud is en reeds door de Germanen werd gevierd, als inleiding op hun midwinterfeesten. Het bevat ongetwijfeld heidense elementen, zoals Zwarte Piet (een herinnering aan Hnikker, een bijnaam van de god Wodan); de schimmel waarop Wodan ten strijde reed aan het hoofd van een lawaaierige legerschare (makkers staakt uw wild geraas!); de roe en de gard (beide vruchtbaarheidssymbolen). De bittere smart van dat oude lied verwijst

naar wat gebeurt, als men de roe en de gard niet krijgt:. Dan mislukt de oogst...

Ook het schenken van speculaaspoppen (de vrijster en de vrijer) had oorspronkelijk betrekking op de vruchtbaarheid. Later kwam daar het uitdelen van andere lekkernijen bij. Het geven van speelgoed en dergelijke ontstond pas toen Sint Nicolaasavond een kinderfeest was geworden.

Op 21 december, St. Thomasdag, werden op vele plaatsen in ons land de klokken geluid. Want: op de eerste volle maan na die datum begon in de germaanse tijd het nieuwe jaar. Of dat luiden in Hoorn ook gebeurde, is niet duidelijk. Maar wel was het de gewoonte dat op St. Thomasavond flink gefeest en gedronken werd. Het was het begin van "Kersttoid", de tijd van het nieuwe licht.

Daarom vierde men dit feest vooral op kerstavond en in de kerstnacht ⁷⁾. In die donkere dagen trokken de sterrezangers langs de huizen; dat waren arme mannen, die met hun liederen en hun verlichte ster wat geld of goede gaven probeerden te krijgen. Dergelijke 'ommegangen' duurden tot 17 januari. Voor 1570 werd dit gedaan door koorknapen en scholieren.

Tijdens oudejaarsavond gingen de kinderen rond met de rommelpot. En sommige arme lieden kwamen langs de huizen "nieuwjaar wensen". Maar de rakkers van de schout werd in de vijftiende eeuw verboden: "voirtaen by den husen gaen om hoire nye jair te eysschen". Ze mochten alleen langs gaan bij advocaten, rechters, of leden van de vroedschap. Die kenden hun pappenheimers wel; bij hen zouden intimidatie en dreigende taal niets uithalen ⁸⁾.

Na de "twaalfde nacht" werd op dertiendag een optocht gehouden waarbij de drie (of soms meer!) koningen meeliepen en dansten op het kerkhof bij de Grote Kerk. De derde koning was "Zwarte Piet".

Tijdens het Driekoningenfeest werd de koningskoek gegeten. Er was een boon in gebakken. Degene die de boon in zijn stuk koek aantrof was die dag koning in huis. Hij kon een koningin kiezen, een grootvizier, een nar en zo voort. Iedereen moest hem gehoorzamen.

Lange tijd is ook deze traditie nog in leven gehouden door kinderen. Totdat het in Hoorn in onbruik is geraakt.

Op Koppermaandag (de maandag na Driekoningen) werden de bloemetjes buiten gezet. (Koppe = drinknap; koperen = luidruchtig feesten). In andere streken werd deze dag ook wel ploegmaandag genoemd. Het was eigenlijk een verlaat midwinterfeest; langzamerhand kon men aan de lente gaan denken.

De midwintertijd eindigde op 17 januari, het feest van Sint Antonius Abt, patroon van de varkens. In Hoorn had de Antoniuskerk (met de Hubertuskapel) het recht om varkens vrij in de stad te laten lopen. Op Anthonisdag werd een varkenskop op het altaar in de (Ooster)kerk gezet. Er was een uitdeling van vlees aan de armen. Soms werd er een optocht gehouden (met bellen!), waarbij mensen met dierenmaskers op meeliepen, en een meegedragen stropop werd begraven, compleet met lijkrede. Men dacht al een beetje aan Vette Donderdag en Dikke Dinsdag...

De dag werd besloten met een maaltijd door de kerkmeesters, de priesters en het personeel van de Antoniuskerk⁹⁾.

En zo ging men de nieuwe lente tegemoet...

De meeste gebruiken hadden te maken met godsdienst en maatschappelijk leven. Veranderingen traden op toen het Germanendom werd overvleugeld door het Christendom; vele oude tradities waren heidens en werden dus door de Roomse kerk verboden. Iets dergelijks gebeurde in de zestiende eeuw, toen de Hervorming vele gebruiken veroordeelde en bestreed, omdat ze te paaps of te Rooms waren. En in de negentiende eeuw hebben industrialisatie en verstedelijking van alles in de samenleving doen verdwijnen. Het werd beschouwd als uiting van bijgeloof, of als ongebruikelijk. Zulke dingen pasten niet meer in het leven en denken van de "moderne mens". Techniek verving geloof, verstand verdrong gevoel. In de loop der tijden waren bepaalde handelingen, rituelen en gezongen of gesproken teksten verminkt en verbasterd, waardoor de zin en de betekenis ervan verloren waren gegaan.

Alleen de kinderen hebben nog heel lang in oude liedjes, spelletjes en verkleedpartijen iets ervan behouden...

Noten:

1): Farwerck, pg. 324, 330, 303

2): Speelwagen, II, 1947, pg. 48-50

3): Graft, pg. 70

4): AWG, in: Oude Aantekening, omstreeks 1480 vermeldt schout Maerten Velaer hetzelfde in Hoorn, m.n. op de z.g. Kruisdagen.

5): Speelwagen, II, 1947, pg. 22; Farwerck, pg. 328, 341

6): Speelwagen, VII, pg. 7, 52, 217

7): Speelwagen, I, 1946, pg. 333; Farwerck, pg. 80, 82, e.v.; 113, 130

- 8): *Speelwagen*, VI, 1, 1951, pg. 27; een Hoorns rommelpotliedje idem, II, 1947, pg. 3
9): Fuchs, pg. 94, 35

Bronnen:

Archief Westfriese Gemeenten, Hoorn (AWG)

Farwerck, F.E.: Noordeuropese Mysterien, Deventer 1970 (Farwerck)

Fuchs, J.M. & Simons, W.J.: Shell Journaal van Nederlandse Folklore, 1971 (Fuchs)

Graft, C.v.d.: Nederlandse Volksgebruiken bij hoogtijdagen, Utrecht, 1978 (Graft)

Rasch, J.A.: Nederlandse Folklore onder S. Anton, Deventer, z.j. (Rasch)

De Speelwagen, jaargangen 1946-1955 (Speelwagen)

Wijk, W.E.v.: Onze Kalender. Amsterdam/Antwerpen, 1955 (Wijk)

1: HET OUDE HOORN

Koning Aldgils II heette in het Latijn Angillus Secundus en was de grote leider van alle Friezen aan het begin van de achtste eeuw. De dreiging van de Noormannen was aanstaande; Deense overvallers verschenen met hun schepen langs de Friese kust. In de Friese landen heerste onrust. Velen probeerden hun heil elders te vinden en trokken weg.

En zo vertelt een oud boek het verhaal van Hornus. Hij was een bastaardbroeder van koning Aldgils. Met een groep gezellen trok hij weg uit Friesland, stak de brede Vliestroom over en aan deze zijde ervan bouwde hij voor hem en de zijnen een nieuwe woonstede, die hij naar zichzelf vernoemde.

Dat alles is gebeurd in het jaar 719, zo schrijft Pieter Winsemius in zijn oude boek.

Lang heeft deze nederzetting, volgens anderen, niet bestaan. Reeds na enige jaren brak een grote brand uit, die de woonplaats in de as heeft gelegd. Daarna heeft het er lange tijd verlaten bij gelegen, totdat tenslotte enkele vissers en een paar boeren er weer zijn gaan wonen. Wanneer dat gebeurd is?

Een woonstede zonder zielzorg is niks. Er kwam dus na enige tijd een priester in het nieuwe dorp. En er moest dan natuurlijk ook een plaats

zijn, waar de mis gelezen kon worden. In het begin kwamen de mensen daarvoor bij elkaar in een huis. Toen dat te klein werd, zijn ze misschien wel in een schuur gaan 'kerken'. Maar na verloop van tijd ging ook dat niet meer. Dus werd er in 1323 een kerkje gebouwd. De patroonheilige werd Sint Cyriacus.

Op het eerste gezicht is dat een vreemde keuze. Hoe kwam men aan die naam?

Misschien is het als volgt gegaan. Toen het gebouwtje klaar was, riep de pastoor de voornaamste mannen bij elkaar om te vragen, wie de patroon van het kerkje - en dus van het dorp! moest worden. Maar de meesten hadden geen notie wie ze moesten kiezen. Misschien heeft iemand wel Sint Nicolaas voorgesteld, maar dan is dat idee van tafel geveegd. Er waren al zoveel kerken met St. Nicolaas. De pastoor moest maar beslissen - hij had er tenslotte verstand van.

We lezen in de oude stukken dat in 1355 pastoor Theodericus van Heeswijk is gestorven. We kunnen aannemen dat hij de eerste parochiepriester van Hoorn is geweest. Dan was hij ook de bouwpastoor van de eerste kerk.

Zijn naam: van Heeswijk verwijst naar zijn afkomst: Brabant. En daar was Sint Cyriacus lang geen onbekende. Volgens de verhalen was een Cyriacus bisschop van Keulen en zelfs paus geweest. Veel Brabantse priesters waren opgeleid in Keulen. Misschien is hierdoor de keuze van de patroon van de latere stad Hoorn verklaard. Misschien...

Bronnen: P. Winsemius: Friesche Chronijk, 2de boek, fol. 65

Th. Velius: Chronyk van Hoorn...Hoorn, 4de druk, 1740, pg. 12

2: TRUYDEMAN EN ZIJN WIJF

1429: De bouw van de Grote Kerk was in volle gang; er werden aan weerszijden van het koor twee zgn. 'achterkerken' gebouwd. Truydeman betaalde de kosten van de totale noordmuur. Hij was een geacht man; hij was met zijn vrouw in Hoorn komen wonen. Niemand wist waar ze vandaan kwamen; het echtpaar had geen kinderen, maar was geweldig rijk. De echtelieden schonken veel aan de kerk en de armen. Zij waren de eersten die de armen van Hoorn gedurende de winter door het uitdelen van brood te hulp kwamen.

Op een gevelsteen van een huis aan de zuidzijde van het grote Oost (dichtbij de oude Oosterpoort) staan Truydeman en zijn wijf afgebeeld terwijl hij een arme een stuk brood geeft.

Man en vrouw werden echter beroemd door het mirakel van Hoorn; en dat mirakel werd verricht door hun ezel. De ezel bediende namelijk de armen. Hij bracht het brood, zonder geleide, langs de huizen van de behoeftigen. Die namen het brood dat zij nodig hadden uit de mand en de ezel vervolgde zijn weg. Maar er waren ook klanten, die het brood door de ezel bezorgd kregen tegen betaling. Die namen het brood en legden dan geld in de mand.

Toen gebeurde het, dat een van de klanten een vals geldstuk in de mand legde. Onmiddellijk ging de ezel terug naar zijn baas. En de booswicht werd betrapt. Daarover heeft een vers op een steen gestaan, ingemetseld in het huis van Truydeman en zijn wijf.

Deze hofstee heeft bewoond/Truydeman en zijn wijf, wilt dit verstaan./Zij hebben haar eerste deelbrood laten uitgaan./ Zij bakten. Haare ezel het brood verkocht./Ontving kwaat gelt,/ heeft 't thuis gebrocht./Hier om was de burgerij zeer bevaan,/vreesde dat Hoorn zou vergaan./

In de Grote Kerk was aan de zuidzijde een gebrandschilderd raam, waarop Truydeman en zijn wijf waren afgebeeld. Velius heeft het nog gezien, maar vermoedelijk is het verwoest toen in 1703 de kruitmolen ontplotte.

Er is ook een uitdrukking bewaard gebleven; omdat onder hun giftbrieven altijd werd geschreven: Truydeman en zijn Wijf, gebruikten onze voorouders deze uitdrukking als ze spraken van iets, waarvan zowel de man als zijn vrouw kennis van moesten hebben.

Er is nogal wat geromantiseerd rond deze mensen. Al gauw werd verondersteld dat Truydeman zijn rijkdom had verworven door zeeroverij; dan weer werd beweerd dat het geld eigenlijk van zijn vrouw was en hij haar alleen in rechten vertegenwoordigde. In dat geval is het interessant te lezen dat de rijke koopman Jan Hees (die o.a. voor de armen een grote boomgaard in de Bangert liet planten) ook van piraterij werd beticht. Maar wat wil men? Het verschil tussen koophandel ter zee en zeeroverij was moeilijk te maken in die dagen...

Bronnen:

Velius, Th.: Chronyk van Hoorn, 4de druk, Hoorn 1740, pg. 52

Ter Laan, K.: Mythen, sagen en legenden, Naarden, 1984, pg. 52

3: VOORSPOOK

Groen is gras,
groen is gras,
onder mijne voeten;
'k Heb verloren m'n beste vriend -
waar zal ik hem zoeken?
Hee, daar, plaats gemaakt
voor een jonge dame;
en de koekoek op het dak
regen heeft hem nat gespat.
(of: zingt zijn lied op z'n gemak:)
o, mijn lieve Augustijn:
deze dame zal het zijn.

In vele streken op aarde wordt de vogel vaak als boodschapper gezien. Voorbeeld: als bij ons in West-Friesland een ekster op de raampost ging zitten en met z'n snavel tegen het venster tikte, dan wist moeder het wel: "we gane 'n brief kraige!"

Meeuwen boven het land? Dat betekende donder en bliksem. En de koekoek op het dak kondigde "nattighaid" aan: "Regen heeft hem nat gespat!" Overigens geloofde men wel, dat de koekoek na de zomer in een sperwer veranderde.

Begin juli 1584 was de Vrouwenkerk op het Noord geheel van binnen hersteld en opgeknapt; de muren waren gewit, het meubilair was aangepast. Altaren waren allang gesloopt en beelden weggehaald. Ook het wonderdadige beeld van Maria met haar kind op de arm was verdwenen. De reformatie had overwonnen.

De kerk was nu geschikt voor de verkondiging van het woord door de dominee, middels de zondagse predikatie. Ook de meeste ramen waren vernieuwd. Twee daarvan zaten midden in de voorgevel en midden in het koor, recht tegenover elkaar. Beide glasvensters bevatten het wapen van Prins Willem van Oranje.

Op een middag waren enkele mensen in de kerk bezig. Plotseling klonk een scherpe knal. Glas kletterde op de stenen vloer. Een grote sperwer was door het Prinsenraam gebroken, vloog kaarsrecht door de middenhal en ramde het tweede Prinsenraam in het koor, dat in scherven uit elkaar viel.

Enkele dagen daarna kwam het bericht dat de Prins van Oranje, door Balthasar Geraerds verraderlijk neergeschoten, gestorven was.

Waarom vloog de sperwer uitgerekend de twee wapens van de Prins aan flarden? Omdat hij door de kleuren was misleid? De rest van de ramen was van wit glas. Of was het een teken van onheil? Een voorspook van wat kort daarop geschiedde: de moord op de Prins?

Hoe dat ook zij: de dood van Willem van Oranje werd algemeen betreurd. Bij zijn uitvaart luiden de klokken. Ook en vooral in Hoorn.

Bronnen:

M. Zwaagdijk, De Speelwagen, V, 1950, pg. 132

Th. Velius, Chronyk van Hoorn, 4de druk, Hoorn, 1740, op het jaar 1584

M.D. Teenstra: Nederlandsche Volksverhalen, II, Leeuwarden 1976 (herdruk van 1843)

4: SONNET

KLINKERT

Op de wonderlijke reize
van den Hoornsen Meirman
Willem Cornelisz. Schouten.

- Als over Hooren blies de faam haar gulden horen,
Hoe Schouten d'aerdenkloot op nieuw was omgegaan,
Niet als meer andre door de Straat van Magellaan,
Maar d'engte van Le Mair', zo niemand die tevoren;
- 5 Nu is sprak Ferdinand, mijn erenkrans verloren.
Draak vier en vlam uitspoog en Thomas zag men staan
Versuft door wangelooft: Van Noord sprak wel beraan:
't Is olie in het vier om na iet nieuws te sporen.
En Spielberg nauwelijks nog 't gerucht en kwam verrassen:
- 10 Nu leggen (riep hij) al mijn spillen in der assen!
O Magellaan! vaartwel, Draak, Candish, Olivier
En Spielberg, die tot nog geweest zijt trouwe makkers,
't Is heel met ons gedaan: de Schout komt met zijn rakkers
Fluks, jongens, op een zij, en pakt u weg van hier.

Joost van den Vondel

Meirman: Woordspeling op Le Maire, koopman die met Schouten meevoer?

Ferdinand: F. Magellaan

Draak: Francis Drake

Thomas: Tom Cavendish

Van Noord: Olivier van Noord

Speilberg: Joris van Spilbergen

Zij allen waren beroemde zeevaarders.

Bron:

W. Lampen, De Speelwagen, VIII, 1953, pg. 130 e.v.

5: DE BEGRAFENIS VAN EEN MATROOS

Anno 1723. Op 27 augustus zag men hier een zeer zeldzame begrafenis.

Kort tevoren had op de rede van Texel een Oostinjevaarder het anker laten vallen. Het scheepsvolk, dat in dienst van de Kamer Hoorn van de Verenigde Oostindische Compagnie thuisgevaren was, had afgezonderd en werd per barkas naar Hoorn gevaren. Maar onderweg stierf, tussen De Vlieter en onze stad, een van de matrozen.

De barkas kwam 's morgens vroeg aan. Zodra aan de kade was afgemeerd, werd een doodkist bezorgd. De aflegger verrichtte zijn sombere werk: het lijk werd gekist.

Tussentijds kwam de stadsomroeper langs en kreeg de opdracht op alle hoeken van de straten met de bel rond te gaan en kond te doen van het overlijden van schepeling. Verder moest hij eenieder "ter begravinge versoeken" tegen dezelfde namiddag om twee uur op het Hoofd. Daar zou de gestorvene vanuit het huis van ... worden uitgedragen naar de Noorder Kerkhof. Dat lag aan de noordzijde van de Grote Kerk, midden in de stad.

Toen de klok twee uur sloeg, werd de kist met de dode uit huis gedragen en op de baar geplaatst. Twaalf scheepsmaten namen vervolgens baar en kist op de schouder. Voorop schreed de kameraad van de gestorvene. Als een volleerd vendelzwaaiër zwiepte hij met zijn rechterhand een ontrolde, wapperende Princevlag over de doodkist en de baar; de dop van de stok rustte op zijn heup. In de hoek van zijn linkerarm rustte een fles sterke drank van tien of twaalf pinten inhoud.

Na hem kwam de aanspreker, de "Edele" Cornelis Salm, deftig in het gebruikelijk zwart gekleed. Dan volgde de baar met de twaalf dragers. Achter de baar liep de rest van de bemanning, die met hem thuisgevaren was. Allen droegen zij hun scheepskleren, en allemaal hadden zij hun rokende pijp in de mond. Vanaf hun rechterschouder hing een touwtje, "het welks aan hun hoed of muts vast zijnde, waar aan onder hing een vlessie dienende voor een rouwband." Op elke straathoek werd haltgehouden en dronk men elkander toe.

Toen de stoet tenslotte op het kerkhof was aangekomen, werd de kist plechtig in het graf gelaten en met enige aarde bedekt. Daarna dronken de zeelieden gezamenlijk alles op wat er nog van de drank over was en trokken vervolgens weg, naar hun logementen...

Bron:

VERVOLG op de CHRONYK der STAD HOORN van De HEER Dr. T. VELIUS, Van den Jaare 1630, Tot den Jaare 1780. Heruitgave Hoorn 1992 door H.W. Saaltink, pg. 58,59; 114, Anno 1715, 1743, 1753

6: DE VERVLOEKTE SCHAT

In onze stad was de scheepvaart een belangrijke bron van inkomsten. Kooplieden rustten schepen uit en hoopten op rijke thuisvaarten. Dat het daarbij met het mijn en dijn niet al te nauw genomen werd, was wel bekend, maar ja: was er nou zoveel verschil tussen een koopman en een dief? Of tussen een schipper en een piraat?

Maar toch: een op zee verworven schat - er kleefde maar al te vaak bloed aan. Vervloekt degene die daarvan de bezitter werd. Daar waren immers bewijzen van!

Wie kent niet het verhaal van de Hoornse schipper die op een begraven schat stiet en vele kostbaarheden vond? Alles was verpakt in sterk, zwaar, geolied zeildoek; blinkend en schitterend kwamen gouden en zilveren munten, sieraden en snuisterijen aan het licht.

Wie nu dacht dat de vinder een gelukkig man werd, vergist zich deernlijk. De man leek wel behekst! hij verknoerste tot een verzuurde, gierige rijkaard. De schat deed alleen maar hunkeren naar meer: en meer. Voor anderen had hij niets over.

Zijn vrienden en zijn gezin verwaarloosde en verachtte hij; het leek wel of die steeds armer werden. Zelf liet hij het zich aan niets ontbreken.

Toen kwam de tijd dat hij met zijn schip zou uitvaren naar verre streken. Maar hoe moest het met de schat? Die kon hij aan niemand toevertrouwen! Hij besloot zijn rijkdommen mee te nemen, bracht ze aan boord en verborg ze in het ruim. Het schip voer af en ging ruim buiten de haven voor anker - was het op de rede van Tessel?

Terwijl hij daar in zijn kajuit zijn schat als een echte vrek zat te tellen, tellen en hertellen, klonk er buiten opeens een vreemd gedruis. Eenloedgolf? Nee, de zee klinkt nu eenmaal anders.

Het geluid naderde snel. De lucht verdonkerde. En opeens was daar een geweldige zwerm grote vogels die neerstreek op het schip. Maar gewone vogels waren het niet. Met naaldscherpe snavels beten en

hakten ze wild klapperend met hun vleugels als bezetenen in op de scheepswand. Splinters vlogen in het rond als speerpunten, het hout kraakte en kreunde, de vogels krijsten als duivels. Plotseling sloegen ze gaten op de waterlijn in de romp en het zeewater stortte zich in het ruim. Langzaam maakte het schip slagzij, toen steeds sneller - totdat het onder de golven verdween. 'Met man en muis vergaan', zo werd verteld. Zo verdween de koopman met zijn schip naar de bodem van de zee. God hebbe zijn vervloekte ziel. En de duivel zijn schat.

Bron:

W. Beunder: Hoornse Legenden, Hoorn, De Keizerskroon, 1980

7: DE BOER UIT HEM OP DE MARKT IN HOORN

Het waren woelige tijden in 1794. Oranjeklanten en Patriotten stonden fel tegenover elkaar. In Frankrijk had de grote revolutie tot opstand en burgeroorlog geleid. Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap was de leus! De koning en zijn vrouw waren onthoofd, vele adellijke families hadden mensen, have en goed verloren. De guillotine deed zijn gruwelijk werk en tot overmaat van ramp verkeerde half Europa in staat van oorlog. Ook de Nederlanden waren niet onberoerd gebleven door de nieuwe denkbeelden. Al in 1787 waren er oproeren geweest; maar de Oranjes en hun aanhang hadden het gezag met grote moeite kunnen behouden. Soms met hulp van Engelse soldaten. Hoe lang zou dat nog duren? Ook in Hoorn was het onrustig. De overheid waakte. En reageerde op provocaties met maatregelen. Zo ook op de marktdag dat een boer uit Hem de stad binnenreed. De krat (dit is de achterwand) van zijn kar was fraai verlucht met schilderwerk, waarop het volgende vers te lezen was:

De wereld is een hooi-ben,
Elk plokt zoveel hij ken,
Ook ik zou willen plokken
Maar kon niet langs de Rode Rokken.

De Rode Rokken waren Engelse soldaten, die toentertijd in West-Friesland verbleven. Rauw volk, dat bij de Patriotten (en nog vele anderen) bepaald niet geliefd was...

De rakkers van de schout traden op. De klep met het vers werd in beslag genomen. De boer reed naar huis en maakte een nieuwe klep. En de volgende marktdag was hij er weer. Op de klep stond:

Ik Pieter van Hem,
raakte in de klem.
Door de schout van Hoorn
Heb ik mijn achterkrat verloren.

Ditmaal verbeurde de schout de krat. En de boer reed naar huis. Maar de volgende marktdag keerde hij terug. En achter op de kar stond een nieuw vers.

Ik wil het doen en zal het doen
en moet het niemand vragen.
Maar nu ga ik mijn varkentjes
van mijnen trog verjagen!

Een revolutietekst, maar zo verholen dat de overheid hem ditmaal ongemoeid liet...

Het jaar daarop was het gedaan met het oude gezag. De Patriotten dansten om de meiboom; de macht kwam in handen van de vrijheidsgezinden. Voorlopig.

Bron:

O.J. de Landell: De lachende Hollander, Bussum 1978, pg. 125-129

8: KOEIEN, KAARSEN EN DONKERE DAGEN

De Hoornse najaarsmarkt bestaat nog steeds. Al eeuwenlang wordt de stad in november overspoeld door Westfriezen die er hun inkopen kwamen doen. De boeren verhandelden vroeger koeien en jongvee; de boerinnen kwamen op de "lappies" af.

Tegenwoordig is van de veemarkt maar weinig over. Maar nog steeds wemelt de stad van de kramen, waar van alles te koop wordt aangeboden, van vis tot plastic speelgoed, en van vieze video's tot kleurige stoffen.

Naast het slenteren over de markt en het halen van koopjes, werd vroeger natuurlijk ook veel aan de gezelligheid gedaan. De kroegen en herbergen deden goede zaken. Bij de bakker konden de vrouwen na hun inkopen 'achter' iets te drinken krijgen.

Ook kwam het voor dat de vrouwen bij elkaar "om de thee gingen". Soms werd er op een lied een dans "gedaan", waarbij ze over een of meer brandende kaarsen sprongen. Wisten ze toen nog, wat de betekenis van zo'n dans was? Misschien niet meer - de donkere dagen kwamen er aan. Een eeuw later (omstreeks 1900) werd dat niet meer gedaan.

Maar: van oude gebruiken en rituelen wordt vaak iets bewaard in kinderspelletjes. Kinderen imiteren nu eenmaal graag de wereld van de grote mensen.

Rond 1900 dansten de kinderen om een brandende kaars heen en zongen:

Slinger in de roet,
wie er mee doet,
vanavond, vanavond,
met een kaarsje aan de deur.

Bijna vijftig jaar later was de tekst:

Vinger in de hoed,
wie er mee doet,
vanavond, met een kaarsje,
met een kaarsje aan de deur,
hoezee!
wie valt die doet niet mee.

(de laatste drie regels werden niet gezongen maar geroepen). Het was een aftelrijmpje geworden.

Er was ook een variant bekend op het deuntje: Witte Zwanen, Zwarte Zwanen, die begon met de woorden " Keersie dansen, keersie dansen, ga je mee naar Engeland varen?"

Dit laatste liedje is een dodenlied. Een oud verhaal vertelt dat schippers eenmaal per jaar (meestal in november) op afroep met hun schepen vol dode zielen naar het eiland der doden moesten varen. Dat was

Engeland. "Engeland is gesloten; de sleutel is gebroken..."

Het woord kerstmis werd in West-Friesland niet gebruikt. Je had het over "Kersttaid". Die donkere dagen voor Kerstavond waren beladen met bijgelovige vrees.

Het was Kerstavond. Vader ging met mij naar de kerk. Overdag hadden we nog met een heel stel kinderen bij de huizen gezongen:

Kerstavondje! Kerstavondje!
Dan krijgen wij volop!
Dan slacht mijn vader een pekelharing
en dan krijg ik de kop!

Ik had naar de kerkgang uitgekeken. 's Avonds laat: het voelde een beetje, alsof je bij de grote mensen ging horen.

Maar toen we buiten kwamen, was het donker en koud. De wind lachte spottend in de boomkruinen. Verderop vlagde bleek licht uit de kerkramen en vloeide weg in de schaduw van de komende nacht.

Lichten in de kerk hielden het duister buiten. De mensen zongen de oude liederen en dominee preekte over Emmanuël, God met ons en de schaduw van het Kruis. En aan het einde: Ere zij God! Het kerkvolk dromde naar buiten; gezegend kerstfeest! Eenieder ging op weg naar zijn eigen huis - verdween, weggevaagd in de donkerte. En vader en ik stapten langs de straat, ongemakkelijk en zonder woorden. Zwarte schaduwen bogen over je heen; ik tuitte mijn lippen en begon te fluiten.

Maar mijn vader snauwde korzelig:

"Laat dat, jongen! Wil je dat de duivel naar je komt?"

Bedrukt kwam ik thuis.

Bronnen:

De Speelwagen, I, 1946, pg. 183, Anno 1800 e.v.

De Speelwagen, I, 1946, pg. 333, Rond 1880

9: AFTELRIJMPJE

Eun, deun don,
Zie de geu, zie de gon,
Zie de at van tjee,
Zie de pimpel pee,
Zie de Franse amison!
Eun, deun don.

Hoorn, 1892

Bron:

M. Zwaagdijk in: De Speelwagen, VIII, 1953, pg. 88

10: SPRINGTOUWLIEDJE

"Jan daar komt je moeder an!"
"Als ze komt, dan komt ze hier,
Als ze drinkt, dan drinkt ze bier,
Als ze eet, dan eet ze brood,
En als ze sterft, dan is ze dood."

Hoorn, 1892

N.B.: Alcoholisme was het grote probleem van die tijd.

Bron:

M. Zwaagdijk, De Speelwagen, VIII, 1953, pg. 188

11: NIEUWJAAR EN ROMMELPOT

Een liedje, daterend van 1847, of daaromtrent

Nieuwe jaar is 't overal
koeien en paarden staan op stal,
Vette varkens leggen in 't hok,
Wie durft wat te geven voor de rommelpot?

Moeder, staat mijn kapje net?
Want mijn vrijer, die zal komen.
Komt hij van den ochtend niet,
Komt hij van den avond al.

Boven in de hanebalken
Hangt een goeie dikkert.
Snij maar diep, snij maar diep,
Snij maar in 't vingertje of duimpje niet.

Vingertje mocht gaan teren,
Duimpje mocht gaan zweren,
Zweren doet zo zeer,
Nou kom ik 't hele nieuwe jaar niet meer!

Bron:

P. Tonneman, De Speelwagen, VI, 1951, pg. 27

Aantekeningen:

Saaltink, Vervolg, pg. 65:

Over palmkronen op St. Jan Baptist (19 juni), kinderen krijgen 's middags snoep, dansen en zingen onder de palmkronen; 's avonds vieren de ouderen het feest op straat met zang, dans en drank, wat soms tot losbandigheid leidde. In 1734 werd het verboden.

Idem, pg. 66-67:

08-09-1735: Twee molens buiten de Oosterpoort branden af. Boeren helpen niet.

12: KERKJE SPELEN

In en om Beverwijk (maar ook in Hoorn niet onbekend). Rond 1870

Kerkje spelen - of misje spelen - was een wijd verbreid gebruik onder katholieke kinderen. Het was een spel voor en door jongens. Die konden immers priester worden - meisjes niet. Bij het misje spelen mochten die erbij zijn om "in de kerk te zitten". Een van de jongetjes was als priester aangekleed. Een ander werd uitgedost als misdienaar. Zo kwamen ze dan voor het altaartje te staan en deden het opdragen van de mis na. Handen gevouwen, onverstaanbaar gemummel, buiging naar links, buiging naar rechts; knielen en opstaan. Soms leek het nergens op; soms was het een hele vertoning. Dat hing ook van de aankleding af.

Als vader een beetje handig was, had-ie van wat plankjes op zolder een simpel altaartje getimmerd dat door ome Piet netjes was geschilderd; moeder, tante Trien en grote zus hadden samen wat altaarkleedjes genaaid; in de beeldenwinkel kon je van alles krijgen in kindermaatjes, zoals een (blikken) kelkje, kandelaartjes, altaarschellen, misboekje met standaard; desnoods een hele doos met alle nodige spulletjes op maat, een kinderkazuifel met alles erbij.

Maar dat was niet goedkoop. Het kan natuurlijk ook anders. Eenvoudiger.

Een jongen doet een meisjesschort voor, en een op de rug; dan had je een kazuifel. De anderen met witte lakentjes om zijn misdienaars, en dan begint het!

V: Kyrie eleison.

A: Keer de pot met rijst om.

V: Oremus.

A: Lekt de temus?

V: Dignum et justum est.

A: Guurtje doe wat vuur in de test.

V: Ora pro nobis.

A: Roep buurman Kobus.

V: Et cum spiritu tuo.

A: Och kom spijker de deur toe.

Dan volgde de preek. (Guurtje was de vrouw van de koster van

Beverwijk).

Dit voorbeeld doet wat kunstmatig aan. Meestal was het spelletje veel simpeler.

Soms kwamen er ook volwassenen bij kijken. En dat was interessant. Want: dan kon je een collecte houden! Als er alleen maar kinderen waren, haalde dat niks uit. Soms hadden een paar meisjes een oude knoop mee om in het collectezakje te doen. Maar tante Wil gaf wel een cent, en oom Klaas misschien wel een duppie. Dan hield je er een pijp drop, of een zakkie wit-op-zwart aan over...

Bronnen:

M. Zwaagdijk, De Speelwagen, VII, 1952, pg. 211

Gevelstenen, Hoorn: Gekroonde Vis, 1660; Juffrouw in komenijswinkel, zij

H. Tweehuijsen, De Speelwagen, VII, 1952, pg. 250

13: BRUG

Tussen het Grote en Kleine Oost ligt nog steeds die ophaalbrug. In trek bij de jeugd, wanneer het weer zomers wordt. Dan komen jongens en meisjes om van de brug af te duiken, de haven in. Lefgozers zoeken het nog wat hoger, klauteren op de wip, en springen van daar af in het water. Het is verboden; het is gevaarlijk; het is leuk.

Maar: honderden jaren geleden had dezelfde brug een kwade naam. Misschien kwam dat ook wel, omdat hij vlak voor de oude Oosterpoort lag. En dat was de gevangenpoort; een ellendig kot diende als cel voor de ongelukkigen, die daar werden opgesloten. Het water stonk. En heus niet alleen vanwege dat pishuiskken, dat er stond. Langs de kanten hingen de koeiehuiden erin "uit te spoelen". De vilders hadden die van de kadavers afgestroopt en moesten ze klaar maken voor de leerlooiers. Als dan de wind uit het oosten waaide, kon je je lol wel op.

Maar die brug had iets. Burgemeester Langewagen, een man met gezond verstand, had het er niet op. Een mens moet niet toegeven aan zulke gevoelens. Maar toch: als het even kon, ging hij er niet over.

En de feiten lijken de angst te staven. Binnen een mensenleeftijd vielen er slachtoffers.

Eenmaal moest er een zware balk vervangen worden. Een normale

onderhoudsbeurt waarvoor enkele stadstimmerlieden waren opgetrommeld. Zo'n bint is geen kleine jongen; er kwam heel wat touw- en hijswerk aan te pas. "Haal op - gelijk -". Totdat - "Van onderen!!"

Plotseling was een touw geknapt; de bint gleed uit de lussen. Met een daverende klap viel de balk op de brug. Een timmerman overleefde het niet; hij werd onder het blok verpletterd.

Jaren daarna gebeurde er weer een ongeluk. De wip van de brug zag er slecht uit; het ding rotte weg, zonder dat er acht op geslagen was. En op een kwade dag kwam de hele evenaar met dof gekraak naar beneden. Tegelijkertijd klapte het brugdek omhoog; het contragewicht hing nog aan de wip. Zo kon er dus geen mens het water meer over.

Er werd een nieuwe wip gemaakt en de stadswerkers verschenen om die op zijn plaats te brengen. Alles leek goed te gaan, totdat het gevaarte opgehesen werd. En weer gebeurde het: een hijskabel brak, de nieuwe wip kwam naar beneden. Een werkman brak zijn been en de wip - die lag in splinters.

Geen tien jaren nadien liet de brug wederom van zich spreken. En weer was het de evenaar die naar beneden kwam. Juist op dat ogenblik liep een vader met zijn dochtertje op de brug. Het kind huppelde een paar passen voor hem uit, toen de wip op haar terecht kwam. Binnen een dag was het meisje aan de verwondingen bezweken.

Was het nou echt die ene brug?

Er waren mensen die dachten van wel.

Maar ook waren er, die zich kwaad maakten. Verontwaardigd over de staat waarin de bruggen van de stad volgens hen verkeerden.

Wat daarvan waar is?

Een ding staat vast: na het tragisch ongeluk met het meisje werden alle bruggen op last van het stadsbestuur "gevisiteerd" en de gevaarlijkste wippen vernieuwd of hersteld.

Wat moet je daar nu van denken?

N.B.: Eind jaren 40 (of begin jaren 50) zakte een vrachtauto door de ophaalbrug aan de Pakhuisstraat. De kettingen begaven het, het contragewicht kwam naar beneden en de achterkant van de vrachtauto zakte door het wegdek heen in het water. De brug leek omhoog te staan - de cabine van de auto wees schuin hemelwaarts en het wegdek was

verdwenen - een zot gezicht. Maar ook: teken van achterstallig onderhoud.

Ook in later jaren moesten deze bruggen het ontgelden. Veel te zwaar belast als ze werden door de steeds maar grotere vrachtauto's; pijlers werden geramd, de wegbedekking werd te zwaar op de proef gesteld, kettingen werden overbelast. En zo af en toe werd vergeten, dat houtwerk regelmatig moet worden geschilderd, om het goed te houden - en dat ijzerwerk op den duur gaat roesten...

Voorbeeld? In juni 2004 beginnen herstelwerkzaamheden aan diezelfde ophaalbrug aan de Pakhuisstraat. Of de duvel ermee speelt: donderdag 19 juni wordt de bovenbouw weggetakeld - en de werklieden zijn geschrokken van de staat van verrotting waarin de brug verkeert - het is veel erger dan men dacht...

Zou het wellicht nuttig zijn, de andere ophaalbruggen ook maar eens te controleren?

Bron:

Aantekeningen A.J.v.d.Knaap, onuitgegeven, o.a. uit Velius' Chronyk van Hoorn, e.a,

14: IJS

Het zoute water van de Zuiderzee bevroor niet gauw. Maar als het gebeurde, was het verschrikkelijk. Zo ook die lange winter, toen de vorst streng was en maar duurde - en duurde. De haven lag potdicht. Veiligheidshalve waren de meeste schepen op het droge getrokken. Maar die nog in het water lagen, zaten nu muurvast. Sommigen dreigden door het druk van het ijs gekraakt te worden.

Toen het was begonnen, hadden de vissers - en kwajongens! - nog bijten in het ijs gehakt om vis te vangen. Maar tenslotte ging ook dat niet meer. Het ijs werd veel te dik. De Zuiderzee bevroor. Hier en daar kon je de vissen onbeweeglijk in het ijs zien: doodgevoren.

De arme mensen hadden het slecht. Hout en turf raakten op; eten was schaars; er werd kou en honger geleden. Vol verlangen zag iedereen uit naar de lente. Die kwam tenslotte, maar...

Het water van de Zuiderzee blijft, onder al dat ijs, toch ergens in beweging. En toen de dooi eindelijk ingevallen was, stak na enkele

dagen de wind op, vanuit het zuidwesten. Het werd warm - en het dikke ijs begon te breken. Enorme ijsblokken schoven met luid gekraak en een hels lawaai naar de dijk, er tegenop, en hier en daar er overheen. Ze verpletterden alles wat in hun weg kwam. De dijkwachters konden alleen maar waarschuwen. Er was geen houden aan. Waar nog een veilige plek was, stonden mensen op de dijk gespannen te kijken naar het machtige, vreeswekkende schouwspel.

Toen hoorde men, boven het gekraak en gedreun, een menselijk geluid: het huilen van een kind. Tussen de schuivende schotsen werd een sleetje zichtbaar, met daarop vastgebonden, dik ingepakt, een klein kind, een baby haast.

De mensen op de dijk kijken, bewegen, aarzelen, deinzen. Kruiend ijs, dat zo beweegt, daar kun je niet op. Je hebt geen houvast. En als je uitglijdt, heb je geen schijn van kans tussen die messcherpe ijsblokken. Het is een mirakel dat dat sleetje nog niet in elkaar gedrukt is. Machteloos kijken ze toe.

Dan dringt zich opeens iemand naar voren. Ze is de vrouw van een dagloner, moeder van acht kinderen. Niemand kan haar tegenhouden. Ze stapt het ijs op. Wankelend, maar zonder aarzelen loopt ze op de kleine slee af en spring van schots naar schots. Ademloos kijken ze toe. Bijna... maar plotseling beweegt het onder haar, ze glijdt uit en smakt tegen het ijs, bewusteloos. Een kreet van ontzetting klinkt.

En dan: hevig krakend sleurt een groot blok ijs vrouw en slee de kruin van de dijk op! Vrouw en kind zijn veilig en ongedeerd.

Enkele uren daarna draaide de wind; het ijs trok zich terug.

Haar redster nam haar op in haar huis. Waar het kind vandaan kwam, heeft niemand kunnen achterhalen. Het werd daarom gedoopt en kreeg de naam Deodata, "van God gegeven". Iedereen noemde haar Daatje.

Ze groeide voorspoedig op, trouwde en vertrok met haar gezin naar den vreemde.

Maar nooit vergat zij, hoe zij in die ijzige winter was gered.

Toen zij, 89 jaar oud, gestorven was, vond men tussen haar persoonlijke bezittingen een getekend portret van haar redster. Er stond onder: "Vreest niet, geloof alleenlijk."

Bron:

W. Beunder, Hoornse Legendes, De Keizerskroon, Hoorn 1980

15: DE OUDE TIMMERMAN

Het moet gebeurd zijn in 1420 of daaromtrent.

Het was druk in Hoorn. Er was veel werk. De havens moesten worden uitgebreid. Er kwamen steeds meer mensen in de stad wonen. Er was handel, er waren markten. Van alles was te koop. Er waren huizen nodig. De kleine stad was overvol. Vele ambachtslieden kwamen om hier hun geld te verdienen.

Een monumentaal project was ongetwijfeld de Grote Kerk. Er werd hard aan gebouwd door steenhouwers, metselaars, houtbewerkers; de bouwgiilden hadden er veel en goed werk aan. Zoals altijd werden alle vaklui die men maar kon krijgen, naar de stad gelokt. Maar voor beunhazen was geen plaats.

Daarom keek de baas van het timmermansgilde wat verstoord op, toen zich op het werk een nieuweling meldde. Een oude man, met lang hoofdhaar en een witte baard, enigszins gebogen, naar wel met een heldere oogopslag. Hij had niets van de vage, soms kinderlijke blik die je bij oude mensen wel ziet. Alsof iets zich weerspiegelt van de verwondering om al het nieuwe dat om je heen ontstaat, terwijl je al zoveel gezien hebt in je lange leven.

Deze oude man had dat voorkomen niet. Rustig meldde hij zich aan bij de gildemeester: of er nog werk was voor een timmerman - schrijnwerker - meubelmaker?

De meester aarzelde. Het was een vreemd geval. Meestal waren nieuwelingen jong, levenslustig, op zoek naar nieuw werk, ondernemend. Deze man was oud, te oud. Zijn gang was te traag, zijn gebaar te kalm en te weloverwogen. Hij deed niks teveel.

De meester stond op het punt, de grijsaard bars weg te sturen. Totdat hij naar zijn handen keek. Die trilden niet, waren vast en zeker.

Opeens nam hij een besluit. Vooruit! De oude baas moest dan maar aan het werk gezet worden. Echter: een proeve van bekwaamheid zou hij moeten afleggen. Er moest een trapje in de kerk komen naar de orgelgalerij. Zo op het oog een simpele opdracht, maar moeilijker dan je zou denken. Er was weinig ruimte voor, dus moest het een draaitrapje worden. Een beetje sierlijk graag, want het kwam wel "in het zicht."

De oude man glimlachte, knikte bedachtzaam en ging aan het werk. De gildebroeders merkten weinig van hem; hij ging stiller zijn gang, liet af en toe wat uit zijn handen vallen. Sommige lachten spottend om de vriendelijke vreemdeling; anderen zeiden openlijk dat de meester een

domme fout had gemaakt. Wat goeds kon er nou komen uit de handen van zo'n afgeleefde zielepoot?

Welnu: dat bleek. Opeens stond het trapje daar: een mirakel van timmermanskunst. Stom van verbazing stonden de gildebroeders om het kunststuk. Het was een meesterwerk!

Maar toen iedereen op zoek ging naar de maker, was die nergens meer te vinden. Geen stukje gereedschap, geen splinter afvalhout werd nog gevonden. Niets duidde erop, dat een oude man daar aan het werk geweest was.

En langzaam werd de gildebroeders duidelijk, dat iets wonderbaarlijks was geschied. En het duurde niet lang of iedereen sprak erover: Was het de heilige Jozef zelf, die dit werk had gemaakt? Weinigen twijfelden daaraan.

Het trapje is te zien in de Vrouwekerk aan het Kleine Noord; het staat naast het voorportaal.

Bron:

J.P.H.v.d. Knaap, Oosterkerk, teken van tegenspraak, Hoorn 1976, pg. 40, 41

16: DE TOREN VAN DE NOORDERKERK

Het vak van timmerman had in vroeger eeuwen heel wat meer om het lijf dan nu. Het woord "timmeren" betekent oorspronkelijk ook veel meer dan het slaan van spijkers in een plank. t had alles van doen met hout en bouwkunst. In de oude tijden werd hout gebruikt voor alles wat duurzaam diende te zijn. Er werden niet alleen kisten en tafels door de timmerman in elkaar gezet; dat was broddelwerk. Nee, het vak van timmerman leek veel meer op dat van de moderne architect; zo iemand bouwde huizen, schepen, kerken. De stadstimmerman was belast met het toezicht op zowat alles wat in de stad werd gebouwd. Hij moest iemand zijn met een buitengewoon bouwkundig inzicht. En dan moest hij ook nog van alles kunnen aanpakken en uitvoeren. En dat werd als vanzelfsprekend beschouwd, zo vanzelfsprekend, dat slechts zelden de namen van deze ambachtslieden zijn overgeleverd. Of ze moeten wel erg buitengewoon bezig zijn geweest.

Hoorn heeft zo'n timmerman gehad: Gerbrandt. Een man die op den

duur van alles kon.

Zoals iedereen is hij "van onder af aan" begonnen. Het stadsbestuur gaf hem een baan als "timmeraer", aanvankelijk van kleine bouwseltjes. En dat bleef hij zijn hele loopbaan doen. Zo moest hij, in opdracht van de heren burgemeesters, bij de Oosterpoort het "pishuysken" af en toe gaan opknappen. Voor een paar stuivers.

In het begin was het timmermansvak bepaald geen vetpot. En als je het alleen van het stadsbestuur moest hebben, kwam je niet rond.

Maar Gerbrandt heeft het gered. Hij werd de man over wie tenslotte met respect gesproken werd. Hij bleek niet alleen een goed vakman, een bouwkundig geniaal talent, maar ook een artistiek stilist te zijn. Van al zijn werk is er nog een over. De dakruiter van de Noorderkerk.

De kerkmeesteren van de Vrouwenkerk hebben in 1492 meester Gerbrandt opgedragen een toren te maken en die te plaatsen op de middelste hal van de kerk van Onze Lieve Vrouwe aan het Noord.

Er waren ook twee klokken gekocht; die zouden erin gehangen moeten worden. Kon dat?

Alles kan, moet meester Gerbrandt hebben gedacht. Hij heeft het fraaie, slanke torentje getimmerd en de twee klokken erin gehangen. Op de begane grond.

Waarschijnlijk was hij toen al van plan, toren en klokken tegelijk op de kerk te plaatsen. Hij ontwierp een hijskraan. En hoe hij het gelapt heeft, weten we niet. Maar een ooggetuige beschreef hoe het torentje, met klok-ken en al, door Gerbrandt en zijn mannen is opgetakeld en op het dak van de kerk gezet. Reken maar dat het op het Noord zwart heeft gezien van ademloos toekijkende mensen. Het torentje staat er nog steeds.

Een ander artistiek - en bouwkundig - hoogwaardig werkstuk was te zien in de refter van het klooster van de Kruisbroeders op het Dal. Nadat de broeders jaren gewerkt hadden aan het complex, konden ze in 1505 meester Gerbrandt opdragen om in de huis een trap te bouwen. Het werd een waar pronkstuk, want meester Gerbrandt ontwierp een dubbele trap naar de refter en voerde het ontwerp ook uit. Bij de inwijding van de nieuwe kloostergebouwen waren de monniken zeer trots en de bezoekers vol bewondering.

Wat had dat nu zoal gekost? De monniken verzekerden: zeer weinig! Meester Gerbrandt was tevreden geweest met een gering bedrag; God zal het hem lonen!

Omstreeks deze tijd werden grote, dwarsgetuigde schepen vanuit de

haven van Hoorn op zee gebracht voor de vaart naar verre landen. Op een kwade dag stak een hevige storm op. Een zo'n schip, dat op de rede lag, kapseisde en zonk. De twee wachtsmannen zijn daarbij jammerlijk verdrinken.

Goede raad was duur; het schip blokkeerde de haveningang en lag afschuwelijk in de weg. Om zo'n wrak te lichten had je een leger manschappen nodig, massa's kabel, en een zee van tijd. Manschappen waren duur, touw was er te weinig en tijd had men niet.

En weer werd een beroep gedaan op Meester Gerbrandt. Wist hij misschien een oplossing? Hij kwam, nam de situatie in zich op en ging naar huis. En: hoe hij het klaargespeeld heeft, weten we niet. Toen hij eraan begon, werd hij aanvankelijk uitgelachen. Maar het lukte hem, om met weinig mankracht en zonder veel kosten in twee dagen tijd het schip boven water te krijgen en vervolgens te bergen. Een fantastische prestatie. De man is niet rijk geworden; hij gaf weinig om geld en heeft tot aan zijn dood een eenvoudig en sober leven geleid, zoals dat bij zijn nederige afkomst behoorde.

Bronnen:

AWG, Burgemeestersrekeningen 1502

AWG., Chronicon civitatis Hornensis, pg. 97r-97v. idem., pg. 98r

17: VREUGDE

De schoolmeester was al oud, toen hij zijn herinneringen te boek stelde. Jarenlang had hij in Hoorn gewerkt tot vlak na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Een aantekening uit zijn memoires luidt als volgt:

"Zijn voornaam weet ik niet meer; wel dat hij Veenboer heette. Hij was weggevoerd naar Duitsland. Hij begon er te lijden aan tuberculose en zijn toestand verergerde. Hoe hij de mogelijkheid kreeg naar Nederland terug te keren? Hij was, deels lopend, deels rijdend, naar Hoorn gekomen, het laatste stuk met een auto. Toen de wagen vanaf de Hulk de dijk op reed en de jongen de stad over het water voor zich zag liggen, breidde hij zijn armen uit, slaakte een kreet van vreugde, en stierf."

Bronnen:

A.J.v.d. Knaap, De Jas aan de Kapstok, 1895-1980, Hoorn, z.j.

Informatie: H. Veenboer, Berkhout

18: MARIALEGENDE

Het is gebeurd omstreeks het jaar 1425. Het was al meer dan tien jaren lang zeer onrustig in de stad. Hoekse en Kabeljauwse twisten waren overal in volle gang. Ook in Hoorn giste het. De Hoeken - die het voor het zeggen hadden - steunden gravin Jacoba van Beieren. Die lag ernstig overhoop met de hertog van Bourgondië. De Kabeljauwen hadden zijn zijde gekozen.

Toen kwam de onnozele dood van Jan Lambertsz Cruyff. Volgens het verhaal werd hij in Gouda opgepakt, omdat hij op de markt iets beledigends over vrouwe Jacoba gezegd zou hebben. Zijn vader, burgemeester Lambert Cruyff, reisde erheen en bood zoengeld aan. Hij werd gerustgesteld: Jan zou alleen maar in schijn terechtgesteld worden. Als hij op het schavot stond, zou de gravin de terechtstelling onderbreken door een teken van genade te geven.

Maar toen Jan met zijn hoofd op het blok lag en de beul het zwaard hief, bleef het teken uit, want de gravin lette niet op; zij had het te druk met scherts en jolijt op de tribune. Het zwaard viel, Jan liet het leven - en daarmee was Hoorn van Hoeks Kabeljauws geworden. Want vader Lambert, rijk en invloedrijk, moet toen uitgeroepen hebben: "Nu zult gij, Vrouwe van dit land, niet meer in vrede regeren!" Hij ging terug naar Hoorn, mét het zoengeld. Dat gaf hij aan de stad, ter versterking van de wallen. Het stadsbestuur sloot zich bij hem aan.

Of het allemaal zo gegaan is? In ieder geval was de stad in 1426 Kabeljauws geworden; de wallen waren versterkt; met Pasen werd er in de kerk gevochten; de schout sloot er zijn tegenstanders een paar dagen op. Een Hoeks leger kwam uit Kennemerland om de stad te belegeren.

In die tijd gebeurde het dat Claes Geraedts, molenaar op het (Kleine) Noord, 's morgens vroeg wakker werd. Hij kon de slaap niet meer vatten, stond op en scharrelde wat rond in de molen. Toen hij uit het raam stond te staren, zag hij opeens in de lucht, boven het huis van de oude Claes Doedens, een waardig figuur van de Moeder Gods, omgeven door de stralen van de zon, de maan onder haar voeten, met het Jezuskind op de arm! Hij riep zijn vrouw erbij, die dadelijk de verschijning herkende.

Ze vertelden de burens wat zij hadden gezien, ook aan Claes Doedens. Hem werd gevraagd zijn huis af te staan. Dan kon op die plaats een kapelletje gebouwd worden. Maar Claes weigerde.

Enige tijd later werd hij echter ziek en stierf. Zijn weduwe gaf daarna wel toestemming; het huis ging tegen de vlakke en een houten kerkje verrees op die plaats.

Enige tijd later was een schip onderweg naar Friesland vanwege slecht weer de haven binnengevallen en voor anker gegaan. Zodra het weer beter werd, probeerde de schipper zee te kiezen. Dat is mislukte, tot driemaal toe. Toen hem gevraagd werd wat hij aan boord had, vertelde hij dat hij een beeld van Maria naar de overkant moest brengen. Toen de molenaar van het Noord dat hoorde is hij gaan kijken. Prompt herkende hij de Moeder Gods die hij had zien verschijnen. De burens hebben daarop het beeld gekocht en in hun kapel op het hoofdaltaar geplaatst. "En door dat beeld doet God wonderbaarlijke, ongehoorde dingen ter ere van de hemelse Vrouwe; maar dat is teveel om in dit bestek te beschrijven." Aldus een tijdgenoot.

De houten kapel werd al in 1441 vervangen door een stenen kerk, die tot 1509 steeds is vergroot. De Noorder- of Vrouwekerk bestaat nog steeds en staat aan het Kleine Noord. Het Mariabeeld is in de tijd van de Hervorming verdwenen. Men vertelt, dat (omstreeks 1570) onverlaten de kerk binnendrongen en het beeld met een aks te lijf gingen. Maar na de eerste slag konden ze de bijl niet meer uit het voetstuk los krijgen. Vol schrik vluchtten ze. Anderen hebben het daarop meegenomen en ver-borgen.

Bronnen:

M.W. Maclaine Pont: De Poorterszoon van Hoorn, Haarlem 1895

J.P.H.v.d. Knaap & L.M.W. Veerkamp: Uit de schemer van Hoorns verleden, Hoorn, 1996, pg. 40-43

AWG, Chronicon civitatis Hornensis, pg. 46v, 44r, idem, pg. 47r, 47v

Th. Velius, Chronyk van Hoorn, Hoorn 1740, op het jaar 1426

J.P.H.v.d. Knaap, Maria in Hoorn, Hoorn 2006

19: "DE STAD ENKHUIZEN"

Op de zesde dag van de wijnmaand 1731 ankerde het schip "De stad Enkhuizen" op de rede van Hoorn, niet ver van de Appelhaven. De schipper liet zich naar de wal roeien en begaf zich naar het "comptoir" van de havenmeester om inklaring van de lading te bespreken. Zoals gebruikelijk.

Minder gewoon was, dat een opgeschoten knul die op de Doelenkade schijnbaar wat had staan lummelen, opeens haast kreeg. Hij liep naar het huis van de schout en verwittigde hem van de aankomst van het schip. De schout riep de onderschout en enkele rakkers bij zich. De jongen werd naar het huis van de schout bij nacht gestuurd, die spoedig daarna even-eens verscheen. De deuren gingen dicht. Niemand hoorde vooralsnog wat daar besproken werd.

Etenstijd. De avond viel. Het rumoer aan de haven verstilde. Een oude klapwaker begon zijn de ronde. Zijn schorre stem klonk door de straten: "De klok slaat elf uren; gedooft zijn de vuren; gedooft is het licht; dat is burgerplicht."

Maar aan de Appelhaven was het verre van rustig. Boten staken af van "De stad Enkhuizen", de riemen met lappen omwikkeld. Beladen met grote vaten voeren ze stilletjes naar de wal. Daar werden de vaten uitgeladen. Mannen uit de stad rolden de smokkelwaar vliegensvlug door de Jeroenensteeg, langs de Theuniskerk naar het Gerritsland. De deur van het pakhuis van Symon Claes stond uitnodigend open. De eerste vaten, gevuld met kostelijke Franse wijn, rolden binnen.

Toen vond de schout het welletjes. Op zijn teken klonk plotseling een hels geschreeuw. De nachtschout en zijn rakkers overvielen de bende.

Wapens kletterden en de verbouwereerde smokkelaars werden ingerekend. Ook koopman Symon Claes, die hij jarenlang in de gaten had gehouden, maar tot nu toe nooit had kunnen betrappen, werd in de kraag gevat. Op last van de heren burgemeesteren verdween hij in het gevang, beschuldigd van het ontduiken van de accijns op wijn gedurende drie jaren.

Dergelijke maatregelen waren hard nodig in onze stad. Tenslotte was Hoorn in die jaren de tweede importhaven van wijn in de Republiek der Verenigde Nederlanden.

20: DE WISSELDALDER

Sinds het ontstaan van Hoorn woonden de vissers bij de zee. Landinwaarts, langs het Noord en het Oost hadden boeren en ambachtslieden hun kleine bedrijfjes gevestigd.

Van het kleine dorp kwam het tot een bloeiende, rijke stad in de zestiende en zeventiende eeuw. Daarna kwam een tijd van verval.

In de negentiende eeuw was er veel armoede ontstaan, vooral onder de vissers. De concurrentie was moordend, de vangsten werden slechter. Ook op de Zuiderzee werd de vis duur betaald.

Vooraf in de winter was de toestand nijpend; stormen en ijsgang verhinderden een kansrijke uitvaart. Vervangende werkverschaffing was er haast niet; werkhuizen betaalden slecht en waren moeilijk te vinden.

Hoe moet ik aan geld komen? Hoe kan ik mijn vrouw, mijn kinderen helpen? Zo dacht een ontevreden, tobberige visserman, terwijl hij de ophaalbrug opliep die de Korenmarkt met de Bierkade verbindt. Midden op de brug werd hij staande gehouden door een rijk geklede heer die hem vroeg:

"Goedenavond, beste kerel! Zou jij niet rijk willen zijn?"

Stomverbaasd antwoordde de visser:

"Wie wil dat nou niet? Maar hoe krijg je dat voor elkaar? Wat zou ik daarvoor moeten doen?"

"Niets," gaf de heer ten antwoord, "een simpele handtekening volstaat." En hij stak hem een vel perkament toe.

"Handtekening? Maar ik kan niet schrijven!" riep de visser.

"Dat geeft niet; een kruisje is voldoende. Alleen heb ik geen inkt. Je zult tekenen met je bloed." En de heer drukte hem een ganzeveer in de hand.

De simpele zag de rijkdom hem toewenken en tekende tweemaal een kruisje met bloed op twee perkamenten vellen. Voor zoveel voorspoed had hij wel een snee in zijn arm over.

Daarop gaf de vreemdeling hem een daalder en zei: Kijk goed; deze daalder zal U nooit verlaten. U kunt hem uitgeven zo vaak als U wilt, maar steeds zal hij bij U terugkeren." Daarop gaf hij hem een van de twee perkamenten, wenste "Veel geluk!" en verdween.

De visser nam de proef op de som. Hij stapte het eerste de beste cafeetje binnen en bestelde er een borrel, die hij met een zilverstuk betaalde. De waard informeerde wantrouwig hoe de arme sloeber aan dat waardevolle geldstuk kwam. Die hield de boot af: een klusje op de

bierkade, je weet wel... Toen de waard op de daalder beet om de echtheid na te gaan, voelde hij een vreemde prikkeling op de tong. Maar de munt was wel degelijk echt.

Na een paar borrels incasseerde de visser zijn wisselgeld en ging naar huis. Onderweg voelde hij naar zijn geld en ontdekte dat naast het wisselgeld ook de daalder in zijn zak zat. De vreemde heer deed zijn woord gestand!

De man besloot voorlopig geheim te houden wat hem overkomen was; ook zijn vrouw en kinderen vertelde hij niets. Maar wel haalde hij van alles in huis en kocht links en rechts wat hij nodig had. Dat wekte achterdocht en jaloezie. Hoe kwam hij aan dat geld? Zelfs de schout liet navraag doen: had hij soms een schat gevonden, of zo?

Ook zijn vrouw bleef vragen, en vragen; net zolang tot zij het verhaal uit hem kreeg.

Aangezien zij wel kon lezen, wilde zij het perkament zien. Doodsbleek riep zij:

"Man! Je hebt je ziel aan de duivel verkocht!"

Ze gooide de wisseldaalder het huis uit, maar die zat zo weer in de broekzak van haar man.

Daarna tekende ze een groot kruis op de stoep voor de deur. Maar ook dat hielp niets.

Dan moest dominee maar proberen de duivel te verjagen.

Maar toen die naar het huis kwam, lag daar een grote hond op de drempel van de voordeur, die zo woest blafte en zulke vlijmscherpe tanden in een grote muil ontblootte dat dominee zich haastig omkeerde en er vandoor ging.

Ook anderen konden de hond niet aan. Iedereen was doodsbang van het monster. De visser durfde de daalder niet meer uit te geven - trouwens: niemand wou hem meer hebben!

De burens lieten hem links liggen: stel je voor: van de duivel bezeten!

In die tijd woonde in Hoorn een oude, vrome Urker visserman, met een prachtige zangstem. Men zei dat hij zo godvrezend was, dat hij 's nachts op zee de vissen in zijn netten zong en net als Jezus over het water liep. Zou hij misschien..

De vissersvrouw zocht hem op. En zodra hij haar verhaal had aangehoord, wandelde hij met haar naar het huis. Zonder aarzeling stapte hij over de grote hond heen en zei alleen maar: "Satan! Af!"

Binnen riep hij de hele familie bij elkaar. Hij las hen voor uit de bijbel,

knielde en bad met hen. Na een dag en een nacht stootte de hond opeens een vreeswekkend gehuil uit en rende weg, de duisternis in. Ook de wisseldaalder was opeens verdwenen. Toen de visserman de Urker wilde bedanken zei die alleen maar: "Je moet alleen God bedanken, niet mij." De visser bleef arm; maar hij aanvaardde zijn levenslot en was voortaan tevreden.

Bron:

W. Beunder: Hoornse Legendes, de Keizerskroon Hoorn, 1980

21: TWEE GEZELLEN

Hoe de Anthoniskerk op het Grote Oost werd gebouwd?

Er waren eens twee broers. Ze hadden gezamenlijk handel gedreven en flink winst gemaakt. Ze kwamen zover, dat ze zelfs een schip uitrustten om met handelswaar hun geluk overzee te beproeven.

Na lange tijd kwam de schipper terug met rijke lading. Op de markt werden de waren uitgestald en met grote winst verkocht. De gebroeders waren gelukkig. Ze besloten om gezamenlijk een kerkje te bouwen in de buurt van de haven, om zo hun dankbaarheid aan God te betuigen.

Vol goede moed toog men aan het werk. Timmerlieden, parleerders, metselaars, waren druk bezig met de voorbereiding van de werkzaamheden. Toen ging het mis.

De broers kregen ruzie. Waarover, is niet bekend. Misschien ging het om de plaats waar de kapel moest komen? Of was het de vraag, wie de patroonheilige moest worden? Hoe dan ook: de samenwerking liep stuk. Koppig ging de een door en bouwde verder aan het Oost; en de ander zocht een plek in dezelfde straat, een stuk dichterbij de Rode Steen. Al te vlot ging het niet; voor twee kapellen hadden ze eigenlijk geen geld genoeg.

En zo kwam het dat de straatjongens zongen:

"Het waren twee gesellen,
sy timmerden twee capellen.
Hadden sy haer buydel wel besyen,
sy hadden genouch aen een!"

Toch zijn er tenslotte twee godshuizen gekomen. De Corneliskapel, die later een kloosterkerk is geworden; en de Anthoniskapel. De laatste, dat is nu de Oosterkerk, die nog steeds bestaat.

Bronnen: J.P.H. v.d. Knaap & L.M.W. Veerkamp: Uit de schemer van Hoorns verleden, Hoorn 1996, pg. 98,99

22: DOODSBERICHT

Toen enkele Hoornse kooplieden in 1460 in de Pruisische stad Danzig verbleven, besloten zij op zekere dag, om een wandeling door de bossen te maken.

Na enige tijd kwamen ze bij een simpele hut. Het bleek het verblijf te zijn van een godvrezend kluizenaar die de heren hartelijk ontving in zijn kleine cel. Nadat ze binnengetreten waren, hadden ze een diepgaand gesprek met hem over God en de heilige geschriften.

Toen ze zich tenslotte opmaakten om te vertrekken, zei de heremiet bij het afscheid het volgende: "Vandaag is een vroom en heilig man, een priester, Jan Pietersz heet hij, in Uw stad de weg van alle vlees gegaan." Toen ze dat hoorden, besloten ze de dag te onthouden waarop dit hun gezegd was. En nadat ze met hun schip naar de stad Hoorn waren teruggevaren, ervoeren ze dat het volkomen waar was, wat de kluizenaar hun had gezegd. op die bewuste dag was namelijk heer Jan Pietersz van Etershem, biechtvader van het Sint Ceciliaklooster gestorven, een geleerd en godvrezend priester. Sinds 1432 was hij aan het klooster verbonden geweest.

Bronnen: J.P.H.v.d. Knaap & L.M.W. Veerkamp: Uit de schemer van Hoorns verleden, Hoorn 1996, pg. 130-132

23: WIEL

"Dat speelt ge nimmer klaar!"

"En weswegen niet? Ik ben toch geen oud man!"

"Het is te wijd voor U."

"Wel; we zullen zien, wie aent langst end treckt!"

Snoeverij?

Volkert Jacobszoon Vos heeft er een eed op gedaan. Hij was erbij toen de priester Fermer Janszoon, altaris van de Onse Lieve Vrouwekerk van het Noord een weddenschap afsloot met Nieng Jaep Clemens.

De priester zou van Hoorn naar Enkhuizen lopen, met een wagenwiel.

Hij mocht het wiel evenwel niet dragen; hij moest hoepelen!

Alles goed en wel, maar in 1551 waren er geen bestrate wegen. In het beste geval kon men gebruik maken van de grasbaan, die goeddeels door De Streek liep; maar al te best was die ook niet, zeker niet, wanneer het weer eens flink geregend had. En voor de rest moest een mens over modderige paden zijn weg zoeken.

Het ging natuurlijk om geld. En dan komt er natuurlijk ruzie van.

De priester van onze Vrouwekerk heeft het gebracht tot de zoutkeet. Verder kwam hij niet, want: "de dijk was al te diep met slijk beworpen dat uit de haven gekomen is."

Er was kennelijk gebaggerd en dan is er geen doorkomen aan. Dus werd er niet betaald en de twist was geboren. Men sprak er schande van! Had zo'n priester niks beters te doen? Jawel, maar als het om geld gaat...

Bron: A.W.G., Schepenrol 1551.

24: MIRAKEL no. 359

In 's-Hertogenbosch staat een van de mooiste kerken van Nederland: de Sint Jan. In die kerk bevindt zich de kapel van de "Onse Soete Moeder". Daar staat, omgeven door een woud van kaarsen, een prachtig aangekleed beeldje van Maria. Als je het goed bekijkt, is het eigenlijk een onooglijk, primitief gemaakt stuk volkskunst. Maar daarom gaat het niet; het zijn nu eenmaal niet de grote kunstwerken, die wonderdadig zijn. Het

is vaak het eenvoudige, dat het hart van de gelovige ziel raakt. Zo was het ook in 's-Hertogenbosch. Het beeld raakte bekend tot ver over Brabants grenzen. Wonderbaarlijke dingen gebeurden er en velen trok-ken erheen, om hulp aan Maria te vragen in tijden van nood, angst en ziekte.

De priesters van de kerk hebben een mirakelboek gemaakt. Daarin tekenden zij alle wonderbaarlijke gebeurtenissen nauwgezet op. Dat deden ze, om de wonderdadige kracht van Maria te openbaren. Maar natuurlijk zat er ook een stuk reclame in, propaganda voor de kerk en de bedevaartplaats 's-Hertogenbosch.

In dat boek staat het mirakel beschreven dat Diederik overkwam. Het is (ongeveer) als volgt beschreven:

Int jaar Ons Heren 1384, 5 dagen in mei, kwam van Hoorn Diederik van den Kuil; welke Diederik zijn Luchterbeen (= linkerbeen) siek werd van den knie tot den enkel toe. En dat been werd zo groot ende zwol zo dik als-ie zelve was, maar dat been deesd hem niet ween (= geen pijn).

Men haalde de beste heelmeeesters erbij, die men wist te vinden. En die zeiden: het been was niet te redden en moest worden afgehakt.

Er stond op dat ogenblik een goed man bij en die zei: " Diederik, beloof een bedevaart van U naar Onze Vrouwe tot 's-Hertogenbosch; gij zult zeker getroost worden."

En toen Diederik drie weken ziek geweest was en langer, beloofde hij deze bedevaart en (een) offerande te doen. En: binnen drie dagen was hij geheel en al genezen en weer gezond.

En vandaag is hij aangekomen, en heeft God gedankt en zijn gezegende, genadige Moeder, vanwege de genade en barmhartigheid, die hem is geschonken.

Diederik heeft zijn verhaal zelf verteld, in aanwezigheid van drie getuigen, zodat alles naar waarheid is opgetekend.

Bron:

H. Hens, e.a.: Mirakelen van Onze Lieve Vrouw te 's-Hertogenbosch 1381-1603, Tilburg 1978, pg. 576

25: GODSOORDEEL

Geuzentijd! Bendes stroopten het platteland af, in de stad kwamen protestanten aan de macht, katholieke priesters en nonnen werden verjaagd en de angst voor de Spanjaarden was groot. Alkmaar werd belegerd, de graaf van Bossu kruiste met zijn schepen op de Zuiderzee. In Hoorn werden in de Oosterkerk door meester Hendrik van Trier en zijn knechten kanonnen gegoten en vrijwilligers versterkten ijlings de stadswallen. Er heerste wantrouwen; angst voor verraad.

Nanning Koppen, een rijke Wognumse boer, werd samen met zijn zoon gevangen en naar Hoorn gebracht. Hij had, zo zei iemand, de leger-schans bij Krabbendam in handen gespeeld van de Spaanse soldaten, die optrokken naar Alkmaar.

Nanning en zijn zoon werden vreselijk gefolterd, maar bekenden niet. De zoon stierf al na enkele dagen, maar de vader hield de kwellingen meer dan een jaar lang vol. Om te voorkomen dat beiden beschouwd zouden worden als martelaars voor de Roomse zaak moest en zou Nanning bekennen. Maar dat lukte niet. En tenslotte besloot men hem terecht te stellen, dan maar zonder bekentenis.

En zo werd in 1575 de dappere Nanning Koppen naar de Roode Steen gesleurd - lopen kon hij niet meer - om daar te worden gevierendeeld. In zijn laatste ogenblikken kreeg hij geestelijke bijstand van een priester.

Het volk was van heinde en verre toegestroomd, want zoiets zag je niet elke dag.

Onder de toeschouwers was ook de predikant Jurriaan Epenz, die geweldig anti-Rooms was. Hij ging voor de ongelukkige Wognumse boer staan en schreeuwde hem toe:

"Man! Over enkele ogenblikken sta je voor de rechterstoel van de Almachtige! Beken, vóór het te laat is! Of wil je soms liever voor eeuwig branden in de hell!?"

En terwijl het volk verbijsterd toehoorde, antwoordde de totaal verminkte Nanning:

"ik daag jou uit om binnen drie dagen voor Gods' rechterstoel te verschijnen en daar het oordeel van de Allerhoogste te vernemen!"

Direct daarop werden de paarden aangespannen en werd het gruwelijk vonnis voltrokken.

Maar de sensatie was nog niet voorbij. Want de predikant ging ontsteld en verdwaasd naar huis, wierp zich op zijn bed, staarde naar het plafond, at en dronk niet meer... en stierf, binnen de gestelde tijd!

Bron:

Handschrift afkomstig uit het Archief Ned. Hervormde Kerk, Hoorn, Herv. Archief 's-Gravenhage.

26: FATSOEN

In het begin van de zeventiende eeuw waren er niet alleen ruzies gaande tussen katholieken en protestanten. Ook protestanten onderling kenden hevige godsdiensttwisten tussen strenge en soepele richtingen.

De overheid moest daar maar een beetje tussendoor schipperen. Leven en laten leven kon echter niet; er moesten wel regels zijn. Ook in Hoorn hielden schepenen en raad orde en regel in stand door middel van lastgevingen en voorschriften. Hunlieden die enigermate hunne broodwinning en baten vonden in dienst der stede van Hoorn, werden verplicht de eredienst in de Gereformeerde (lees: Hervormde) kerk bij te wonen, en van onbesproken levenswandel te zijn. De heren predikanten hadden daarop toe te zien.

Dat was deftige taal. Indrukwekkend. En er werd inderdaad toezicht uitgeoefend. Door een raad. Met een predikant, notabele mannen en een president als voorzitter.

En zo verschenen de zondaars, die in stadsdienst, bang voor hun baantje, beterschap moesten beloven: de berouwvolle lantaarnopsteker, die wat te vroeg het bed met zijn vriendin had gedeeld; de boetvaardige schoolmeester, die smoordronken over straat had gezwalkt; of de heethoofdige beurtschipper die 'op het mes' was gegaan met de bottelier van een Oostinjevaarder.

Maar ook waren er de ongrijpbaren; de zelfstandigen die niét afhankelijk waren van stad of kerk; de uitoefenaars van vrije beroepen zoals winkeliers, kroeghouders, handelaars. Die durfden hardop te zeggen wat ze werkelijk dachten, als ze al eens ter verantwoording geroepen werden.

Zo verscheen op 16 maart 1638 voor de kerkenraad "tot schuldbekentnisse": Anna Bos, houdster van een vermaakhuis in 's havens wijk "met verscheyde lichte vrouwen daarinne zynde." Toen zij gewezen werd op de loszinnigheid van wat daar allemaal gebeurde, ontstak zij echter in hevige woede. Ze zou de heren wel eens even van repliek

dienen! En die was niet mals: zij zei, de heren van deze raad slechts te houden voor "onheilige farizeeërs, misselyke huichelaars, niet anders willende dan ten onrechte tonen, hoe rechtvaardig zij wel waren. Zij zou verscheidene der heren hun gedragingen buitenshuis gevoeglijk kunnen nageven!" En zij wilde alvast beginnen met luid en duidelijk een doekje open te doen over die gedragingen; "waarop de president haar terstond heengezonden heeft..."

Sindsdien werd de raad heel wat voorzichtiger met haar onnozele betutteling. En na enige tijd hoorde niemand er meer wat van.

Een eeuw eerder sprong men wat anders met zulke vraagstukken om. Geen gekapittel in die jaren: kassa!

Schout en schepenen hadden in 1517 de smid Jan van Scagen voor "den gerechte" gedaagd. Hij had bijna dagelijks zijn vrouw "zeer onbetamelijk en onmanierlijk" behandeld (zowel nuchter als beschonken), 's nachts herhaaldelijk een hoop kabaal gemaakt en ook nog de burens bedreigd.

Toch waren de heren meer geneigd tot barmhartigheid dan tot strengheid. Nadat ze hem hadden aangehoord, besloten ze genade voor recht te doen gelden. Maar wel werd hij op staande voet verbannen uit de stad en het baljuwschap van Medemblik. En dat zou zo blijven, tot hij een bedevaart volvoerd zou hebben naar het Heilig Bloed in Wilsnack. Daarbij kreeg hij nog een boete van tien duizend Vechtse steen en vijf voet kalks; te voldoen op verbeurte van zijn rechterhand.

Deze "correctie" is voldaan in handen van schout en burgemeesters op 14 november 1535.

Bronnen:

*Handschrift, afkomstig uit het Archief Ned. Hervormde Kerk Hoorn, op het jaar 1638; Archief Hervormde Kerk, 's-Gravenhage
AWG, Archief Hoorn, ORA no. 4514, pg. 77v*

N.B.: Wilsnack ligt 150 km. ten zuidoosten van Hamburg

27: DE ZWANEN

Dat Hoorn in de dagen van de grote vaart, de visserij en de Verenigde Oostindische Compagnie ook zijn havenkroegen en louche buurten kende, lag voor de hand. Ordeverstoringen en vechtpartijen en baldadigheden waren er niet zeldzaam. In de vele kroegen werd flink gedronken en de meiden waren appetijtelijk. Dan wil het mes nog wel eens los in de schede zitten.

Maar niet alleen de gewone man vergaloppeerde zich wel eens. Ook de "hogere" standen waren niet van alle smetten vrij. In die jaren waren er vier gezusters in de stad neergestreken. Ze hadden een fraai herenhuis aan het Oost betrokken. De dames waren zeer schoon van uiterlijk en: zeer bedreven in de liefde. En al spoedig werd het huis druk bezocht door gezeten burgers en hoogmogenden, die er hartelijk en feestelijk werden onthaald. Tot groot ongenoegen van hun echtgenotes.

Tenslotte werd het te erg, vond een van hen. Ze zocht een "man Gods" open vroeg hem om raad. Aangezien "bidden om kracht" niets veranderde, besloot de dominee dan zelf maar eens poolshoogte te gaan nemen. Maar de onnozelaar bleek niet bestand tegen de geraffineerde verleidingen van de aanvallige bewoonsters van het fraaie huis. Overmand door vleselijke lusten werd hij meegesleurd in de poel des verderfs. Hij ontzag zich zelf niet, de kerkgelden voor zijn lage genoegens aan te wenden.

Maar het hemelse gerecht greep in. Terwijl in het huis het nachtfeest in volle gang was, barstte plotseling een hevig onweer los, dat vooral het Grote Oost teisterde. Vol angst vluchtten de losbandige feestvierders het huis uit. Alleen de dominee en de vier vrouwen bleven als verstart achter. En een engelenstem klonk:

"Voorwaar, voorwaar, verdoemd zijt gij, wellustig vrouwvolk; verdoemd zijt gij, man die het Kruis des Heren heeft bevuild. Al zwerfend zult gij voortaan eeuwig verder leven en zo getuigen van Gods heilige toorn."

En op slag werden zij in zwanen veranderd. Vanaf die dag ziet men in Hoorn dikwijls een koppel zwanen, vier witte, en een zwarte. Soms dobberen ze op het IJsselmeer - soms zwemmen ze in de Draafsingel.

Blijf maar wat uit de buurt; verdoemd is tenslotte verdoemd.

Overigens wordt beweerd, dat na die gedenkwaardige avond veel schepen uit Hoorn de naam "De Vier Zusters" hebben gedragen...

Bron: W. Beunder, Hoornse legenden, De Keizerskroon, Hoorn 1980

28: BELOFTE MAAKT SCHULD

In Hoorn woonde eens een bakker die twee kinderen had. Op een kwade dag werd zijn vrouw ernstig ziek. Al spoedig bleek, dat zij niet meer genezen zou.

Ze maakte zich zorgen. De bakker was in haar ogen niet de goede, bezorgde vader, die hij zou moeten zijn. Hij had het steeds maar over drukte in de bakkerij, hoe lang hij bezig was met het rondbrengen van het brood. Hoe moest dat met de kinderen gaan?

Zij sprak erover met de buurvrouw, een braaf mens. Die wilde wel voor de kinderen zorgen, als de bakker ze bij haar wilde uitbesteden. Als hij daarvoor de kosten zou dragen, zou de buurvrouw met alle liefde de zorg voor de kleinen op zich nemen. En zo liet de vrouw haar man plechtig beloven, dat in goede orde te regelen.

Maar toen zij gestorven was, hield de bakker zijn belofte niet. Hij bleef mopperen en zeuren en kwam met de buurvrouw niet tot een vergelijk.

Vanaf die tijd spookte het in de bakkerij. Avond na avond klonk er geschuiifel, gestamp en gedreun. Elke avond op dezelfde tijd. De bakker wist zich geen raad en riep de dominee erbij.

Zodra het tumult begon, riep de dominee: "In de naam van de Heer! Wat verlangt gij?" Hij kreeg ten antwoord:

"Ik zal geen rust hebben, voordat mijn man zijn belofte vervuld heeft."

De dominee sprak: "De belofte zal worden vervuld."

Der bakker, dodelijk geschrokken, deed zijn belofte gestand en de kinderen vonden een liefdevol onderdak bij de goede buurvrouw.

En vanaf dat ogenblik hield het geraas op. Voorgoed.

Bron:

K. ter Laan, Nederlandse overleveringen, Zutphen 1932, dl. I, pg. 256

29: DE VLUCHT

De oorlog tegen de Spanjaarden was in volle gang. Overal stroopten legerbenden het Noordhollandse platteland af, plunderden dorpen, overvielen boerderijen. De Spaanse soldaten hadden Haarlem omsingeld. Verspreide troepen rukten op, richting Alkmaar. Een vendel viel het dorp Westzaan binnen; huizen werden leeggeroofd, vrouwen

waren niet veilig, mannen werden afgeranseld. Hier en daar brandde het.

Een groep soldaten was onderweg op een weg langs het Beemstermeer, ergens tussen Alkmaar en Hoorn. Toen merkte een van hen plotseling iemand op die een zware last achter zich aan zeulde. Dat viel niet mee op de het winterse, gladde pad. IJs en sneeuw leken zijn voortgang te belemmeren. Maar toch schoot de man flink op en trachtte de troep voor te blijven. Dat lukte bijna, totdat iemand in de gaten kreeg, waarom hij zo snel ging; hij trok een slee voort, volgeladen met, ja, met wat? Schatten, goud, zilver? Waarom die haast?

De hopman gaf bevel, de achtervolging in te zetten. Looppas! En al gauw verloor de onfortuinlijke jongeman terrein en werd hem een bars halt toegeroepen. Maar stoppen deed hij niet. Doodvermoeid liep hij, wankelend op zijn benen tot hij was ingehaald en met ruwe hand tot staan werd gebracht.

De jongen verzette zich hevig, riep dat ze zijn dik ingepakte last op de slee moesten sparen, maar niemand luisterde; met een paar ruwe klappen werd hij tot zwijgen gebracht. De hopman commandeerde: haal die lappentroep eraf; dan zullen we zien, wat jij daaronder hebt verborgen!

Een van de soldaten rukte een, twee dekens, en wat doeken weg.

Daar zat, rillend op de slee, een oude vrouw. Het was zijn moeder, die de jongeman uit hun huisje in Westzaan had gered. Nu vluchtte hij om haar naar veiliger oorden te brengen. Zo hakkelde hij; misschien kon hij naar Hoorn komen. Dat was nog een mijl of vier. Daar was het veilig, achter het water van de Noordhollandse meren.

Verstomd stonden de soldaten om de slee heen. Zijn moeder. Opeens snauwde de hopman zijn mannen toe: voort, naar Alkmaar! Zij lieten het paar met rust. Zorgzaam wikkelde de jongeman zijn moeder weer in de dekens en trok de slee voort, tot hij Hoorns Westervoort bereikt had.

Zijn naam heeft men tot op heden onthouden: Lambert Melisz. later werd hij een gezien Hoorns burger, 'in goede doen', zoals dat heet.

De herinnering aan zijn daad bleef levend. Men vertelt dat het stadsbestuur een gevelsteen heeft laten plaatsen in de gevel van de herberg "Het onvolmaakte Schip". Daarop is de aankomst van Lambert Melisz, met zijn moeder op de slee afgebeeld.

Vele jaren later is de herberg door brand vernield. De steen werd echter gered en prijkte vervolgens op een gevel aan de andere kant van de straat.

Alleen: doordat de gevelsteen aan de overkant van de straat was

aangebracht, zag het er nu uit, alsof Lambert met zijn moeder de stad UIT reed...

Sinds enige tijd is de gevelsteen uit het stadsbeeld verwijderd.

Bronnen:

W. Beunder, Hoornse Legendes, De Keizerskroon, Hoorn 1980

B. Slingers, Volksverhalen uit Noord- en Zuidholland, Utrecht 1980, pg. 37

30: ZAKDOEK

Het was altijd wat. Gekrakeel, herrie, gooi- en smijtwerk met diggelengoed. Soms galmde het huisje van de ruzies en scheldpartijen tussen de man en zijn vrouw. Zij kon niks, hij wist alles beter, zij was nergens goed voor. Ondertussen stak hij geen hand uit, speelde mooi weer met niets en was vaker "de hort op" dan thuis. Toen werd hij ziek. En zoals dat vaker gaat: toen hij ziek was, kreeg hij berouw van zijn gedrag en wilde het goedmaken. Maar daarvoor kreeg hij de tijd niet meer. Voordat hij zijn spijt in daden kon omzetten, stierf hij. De weg naar de hel leek voor hem te liggen, geplaveid met zijn goede voornemens. Hij werd begraven op het kerkhof aan het Keern.

Op een dag bezocht zijn zoon, soldaat met verlof, zijn graf. En plotseling klonk er een stem, die hem zei:

"Hein, wees beter voor je moeder, dan ik geweest ben!"

Verbaasd antwoordde de jongeman:

"Dat is beloofd!"

"Hand erop? Dan kan ik rustig in mijn graf liggen!"

Hein, die niemand zag, trok een zakdoek te voorschijn en zwaaide ermee - opeens leek het of die vastgehouden werd. En nadat de soldaat zijn belofte had herhaald, werd de zakdoek losgelaten. De greep, waarmee hij vastgepakt leek, bleef echter zichtbaar. De zakdoek wordt nog altijd in de familie bewaard...

Bron:

*K. ter Laan, Nederlandse overleveringen, Zutphen, 1932, I, pg. 259
Volkskunde XIX, 106*

31: PLATTE TIJS

Over de gauwdief Platte Tijs zijn heel wat verhalen in omloop. Hoe hij later legendarisch is geworden en een zekere populariteit heeft verworven, is een raadsel. Platte Tijs werd in zijn tijd gevreesd als een gewetenloze misdadiger, die nergens voor terugdeinsde.

Platte Tijs werkte een tijdlang overdag bij een boer in de Beemster. 's Avonds ging hij uit om te roven en te stelen. De boer wist wel wat hij allemaal deed, maar was bang. Tijs was nu eenmaal een opvliegende kerel, en stond heel snel klaar met het blanke mes in de hand...

Tijs deed dus wat hij wilde. En als hij er zin in had, spande hij het paard van de boer voor de sjees en reed naar Hoorn om er in de kroegen te drinken en te dobbelen.

Tijs wist nogal wat van zwarte kunst af; en bij het spel kwam hem dat van pas. Niemand gooidde zoveel hoge ogen als hij.

Maar dat had ook een nadeel. Hij won te veel en te vaak. Niemand wilde tenslotte meer tegen hem spelen. Daar zat hij dan, razend en vloekend, met de beker in z'n hand, terwijl hij steeds maar dubbel zes wierp. "Laat de duivel maar komen! Zo kan zelfs hij niet eens van mij winnen!" Dat had-ie al vaker geroepen met zijn dronken kop en nooit was er iets gebeurd.

Maar nu zat er opeens een oud mannetje tegenover hem. Niemand had hem zien binnenkomen. Hij was er zomaar, krom, met een gerimpeld gezicht en bevende handen.

"Zullen we?" vroeg hij met hese stem.

"Ach wat, ouwe, donder op!"

"Kom, kom; U riep toch iemand? Dobbelen ligt mij wel. Zullen we?"

"Waarvoor spelen we?"

"Voor wat ik bezit, hier en ergens anders. En wat zet U in?"

"Alles!" snoefde Tijs.

"Goed. Als ik win, maak ik mijn keuze wel," mompelde de oude, "U begint."

De gauwdief greep de beker, schudde de stenen en wierp. Twaalf ogen!

"Ha! Daar kom je niet boven!"

"Dat zullen we zien, ik heb duivelsgeluk," grijnsde de ander, wierp de stenen en sprak: "Eruit! Dertien!"

De dobbelstenen vielen uit de beker, raakten elkaar van een van de stenen brak een stuk af. O, ontzetting: dertien ogen lagen op het bord.

Tijs zakte achterover, zijn ogen vol ontsteltenis en angst. De oude duivel verdween met zijn winst: een onsterfelijke ziel, de ziel van Platte Tijs.

Bronnen:

B. Sliggers, Volksverhalen uit Noord- en Zuidholland, Utrecht 1980, pg. 59

Nieuwe Hoornsche Courant, 27-03-1937

32: KLAVEREN BOER

Als de herfst komt en de avonden langer worden, is het tijd voor gezelligheid en warmte. Mensen zoeken elkaanders gezelschap; de vrouwen gaan overdag buurten en een "koppie doen"; de mannen zijn 's avonds bij elkaar te vinden om gezellig een borreltje te drinken en een kaartje te leggen. Maar soms kan een fles niet voldoende zijn. En als er dan niks meer in huis is, wat moet je dan?

Wel: als bij het kaarten de drank op raakt, doe dan de buitendeur open en laat iemand klaveren boer naar buiten gooien om een fles jenever te halen. U zult zien: na enige tijd staat de fles voor de deur (of wordt aangereikt) met klaveren boer er op. Laat iemand anders de fles aannemen.

Dan moet degene die de speelkaart wegstuurt een glas vol schenken en de inhoud vervolgens over zijn linkerschouder weggooien met de woorden: "Dit is voor de brenger!" En de drank kan vervolgens zonder enig risico worden gebruikt.

Zo ook in Hoorn. Daar gebeurde het, dat het kaartende gezelschap zonder drank kwam te zitten. Toen riep een van de kaarters tegen de man die tot dan toe het hoogste woord had gehad:

"Kun jij klaveren boer niet sturen om een fles te halen?"

De ander werd een beetje wit om de neus en aarzelde. Maar tenslotte won zijn brutaliteit het van zijn verstand en hij antwoordde:

"Goed! Ik zal klaveren boer wegsturen om een nieuwe fles te halen. Maar denk erom! Als-ie terugkomt, moet een van jullie hem gauw aanpakken, met zijn rug naar de deur. Dan moet hij achteruit lopen met de handen op z'n rug en zonder te kijken. Anders loopt het slecht met me af."

Zo gezegd, zo gedaan. Klaveren boer werd het huis uitgestuurd.

Terwijl ze zaten te wachten en de wind opstak, kreeg de man die de kaart had weggestuurd het Spaans benauwd. Eindelijk klonk een bons en de wind loeide opeens door de kamer.

Een van de kaarters stond op, schuifelde achteruitlopend naar de deur en pakte de klaveren boer met de fles aan. Terwijl hij terugkeerde, kreeg hij een geweldige stomp in de rug, de deur knalde dicht. En de man die de kaart had uitgestuurd, was plotseling zijn benauwdheid kwijt.

Bron:

K. ter Laan: Nederlandse overleveringen, Zutphen 1932, II, pg. 11

33: TOVENAAR VAN BERKHOUT

Herk had de zwarte kunst geleerd uit een duivelsboekje dat hij eens gekregen had van een schippersknecht. Zo'n boekje raak je niet meer kwijt, tenzij aan iemand die het hebben wil. Anders komt het altijd bij je terug. Weggooien heeft geen zin; verbranden helpt niiks.

Er konden vreemde dingen gebeuren met Herk en huis. Eens was hij bij bureu op bezoek toen er iets geks gebeurde. Plotseling had elke bezoeker een dierenkop in plaats van een mensenhoofd. Die had een vogelkop, die een varkenskop, een ander een paardenhoofd en noem zo maar op. Iedereen had een reuzenlol, maar niemand besepte dat hijzelf ook zo'n kop had...

Als Herk een hekel aan je had, maakte hij dat de chocola niet uit de kop geschonken kon worden. Een andere was de melk niet aan de kook te krijgen. Dit waren maar kleinigheden. Vervelend, maar niet meer dan dat. Toch waren de mensen bang van Herk. Ze meden de man en lieten hem, als het even kon, links liggen. Want er gebeurden ook andere dingen...

Erger was bij voorbeeld dat meermalen de trekschuit naar Hoorn onderweg bleef steken. Eens stond er bij de brug zo'n sterke stroom, dat de schuit met paard en al achteruit gezet werd.

Toen stapte iemand naar het huisje van Herk en vroeg hem beleefd om zijn hulp. En Herk antwoordde:

"Nou dat jij mens bent, zal ik ook mens wezen." En de stroom hield op.

Eens stond een Hannekemaaiër te plassen, toen de mensen naar de

kerk gingen. Toen Herk dat zag, riep hij:
"Dat is ook fatsoenlijk! Dat gaat je niet aan! Blijf dan zo staan!"
En de vreemdeling kon zich op slag niet meer bewegen. Hij moest de hele kerkdienst zo blijven staan.
Rijtuig en paarden kon Herk naar believen laten lopen of stilstaan..
En zelfs de dominee stond machteloos tegen zijn toverkunst. Toen de predikant eens bij Herk op bezoek was en zijn pijp wou stoppen kon hij zijn vingers niet krom krijgen. En bij het eten bleef de lepel halfweg zijn mond steken...

Bron:

K. ter Laan: Nederlandse Overleveringen, Zutphen 1932, dl I, pg. 115-116

34: OP EN OM DE ROODE STEEN

Het meisje zat in het midden, gehurkt, met het gezicht in haar handen. De andere kinderen liepen er in een kring omheen en zongen het vers:
"Mooi Anna zat op majesteit, majesteit", en zo verder.
"Daar kwam de boze Freed'rik aan, Freed'rik aan", en zo verder.
"O, Anna, jij moet sterreve, sterreve," en zo meer.
"O, waarom moet ik sterreve, sterreve?" en zo meer.
Volkenkundigen smullen van dit soort teksten, want er valt heel wat te verklaren. "Majesteit" was een verbastering van het Duitse "breiten Stein". Frederik was de boze beul, die het doodvonnis moest uitvoeren. En zo voort.
Natuurlijk waren er in Hoorn af en toe misdadigers met hun vuige werk bezig. Als ze gepakt werden, volgde de rechtzaak, een vonnis en de uitvoering ervan. Als rechtsplaats had men de rode steen. Die was in 1420 bij gelegenheid van de bestrating van het stadplein daar neergelegd. Er ligt er nog steeds een, die de oude heeft vervangen toen die gebroken was.
Steen betekent oorspronkelijk dan ook rechtsplaats. Hier is de Hoekse schout Willem Claes op last van de Kabeljauwse stadsraad terechtgesteld.
Het lijk van de gehate schout Maerten Velaer werd er in 1482 aan het stadsvolk getoond. Hij was uit de stad verdreven en had geprobeerd,

met een paar honderd man de Noorderpoort te bestormen. Dat mislukte en de man werd gedood. Iedereen kon nu uit eigen aanschouwing zien: die is afgemaakt, en hoe! Deo Gratias!

Hier is in de geuzentijd de Wognumse boer Nanning Koppen gevierendeeld, beschuldigd van landverraad. Tot het laatst bleef hij ontkennen.

Ook is op dit plein een soldaat door zijn kompanen gefusilleerd. Hij was veroordeeld om aan de kaak gesteld te worden. Die schande wilde hij niet meemaken. Daarom vroeg hij om in plaats daarvan doodgeschoten te worden. Zijn verzoek werd ingewilligd.

Aan de zuidzijde, op de hoek van de Grote Havensteeg, stond vroeger de herberg "in de Moriaen". Later heette die "Het Moriaens Hooft". Het was van oudsher een dure tent, waar notabelen eigenaar waren. Geertje Dircks van Edam heeft er jaren gewerkt; later kreeg zij met haar amant ruzie, omdat hij zijn huwelijksbelofte niet gestand deed. Er kwam zelfs een proces van. Die verloofde was kunstschilder en heette Rembrandt van Rijn...

Sinds 1420 staat er al aan de westzijde een stenen huis. In die jaren heette het ook zo. Later is het Statencollege geworden. Nu is het Westfries Museum erin gevestigd.

Even verderop, aan het begin van het Noord, staat de Rooms-Katholieke kerk. Die is in 1881 gebouwd op de plaats waar eeuwen eerder het huis "De dry tulpen" te vinden was. In 1632 gingen de Rooms en er illegaal de mis horen. Vanaf dat jaar was het huis een schuilkerk. Iedereen in Hoorn wist dat. Maar als je de schout elk jaar duizend gulden betaalde, kneep die een oogje toe.

Er tegenover stond van oudsher de herberg "De Gouden Berch" met paardenstallen. De straat die het Noord heet, voert naar de Hel; oudtijds was de Burchwal, nu het Achterom, misschien de echte Helweg, maar het Noord was beter begaanbaar omdat het geen gracht was. Links aan het einde van de weg was de Rode Hel, waar in 1481 een verschrikkelijke brand uitbrak. Die begon in het Sint Claraklooster naast de Noorderkerk. De vrome zusterjes hadden op Goede Vrijdag na hun bedetocht door de stad - in regen en wind! - hun natte habijten te dicht bij het haardvuur te drogen gehangen. Het vuur sloeg van het klooster over naar een pakhuis aan de overkant, gevuld met Noors klaphout. Dat brandt als een gek; het regende niet meer, en de wind stuwde de vlammen zuidwaarts, richting haven. De hele westkant van de stad is eraan gegaan, tot aan de Gelderse steeg toe.

De naam: Rode Hel, schijnt veel ouder te zijn. Daar ligt ook het Scharloo

met de paarden- en varkensmarkt ("De Roskam" is al heel erg oud!) met een rechtsplaats, iets wat de Germanen vroeger graag bij elkaar hadden. Wodan was daar van oudsher de baas over; later ging de rechtsplaats over naar de Roode Steen. Heette daarom die herberg op het Noord "De gouden Berch"? (= Wodans berg?) In elk geval: vanaf de Roode Steen naar het Kleine Noord kan een mens over de hoofden heen kijken; het stadsplein ligt een stuk hoger dan de omgeving.

Bronnen:

AWG, Chronicon civitatis Hornensis, op 't jaar 1420

Th. Velius, Chronyk van Hoorn, Hoorn 1740, op 't jaar 1481

Publicaties van drs. J.P.H. van der Knaap:

Het Künckelorgel in de Eikstraatkerk. Uitgegeven door Edecea Hoorn, 1973

Oosterkerk, teken van tegenspraak. Uitgegeven door Edecea Hoorn, 1976

Sloot, huis, midden! Wat geschieden is in Abbekerk en Lambertschaag.
Uitgegeven door Edecea Hoorn, 1978

De banken zijn hard.
Honderd jaar "Op Gereformeerde Grondslag" in Hoorn en omstreken.
Uitgegeven door Edecea Hoorn, 1983

Uit de schemer van Hoorns verleden. De jaren 1300-1536
Drs. J.P.H. van der Knaap en L.M.V. Veerkamp
Uitgegeven door de Vereniging Oud Hoorn, 1996
Hoornse Historische Reeks nummer 2

Orgels in Hoorn. Voorheen en nu.
Uitgegeven door Publicatiestichting Bas Baltus Hoorn, 2001
Cultuurhistorische Reeks deel 1

De jas aan de kapstok.
Biografie van een schoolmeester. A.J. van der Knaap (20-08-1895 / 3-1-1980) en van zijn vrouw M. Bakker (1-6-1897 / 17-1-1975)
Uitgegeven in eigen beheer door drs. J.P.H. van der Knaap, 2001

Maria in Hoorn. Mirakelen, legenden, waarheid, waarschijnlijkheid.
Uitgegeven door Publicatiestichting Bas Baltus Hoorn, 2006
Cultuurhistorische Reeks Hoorn deel 4

